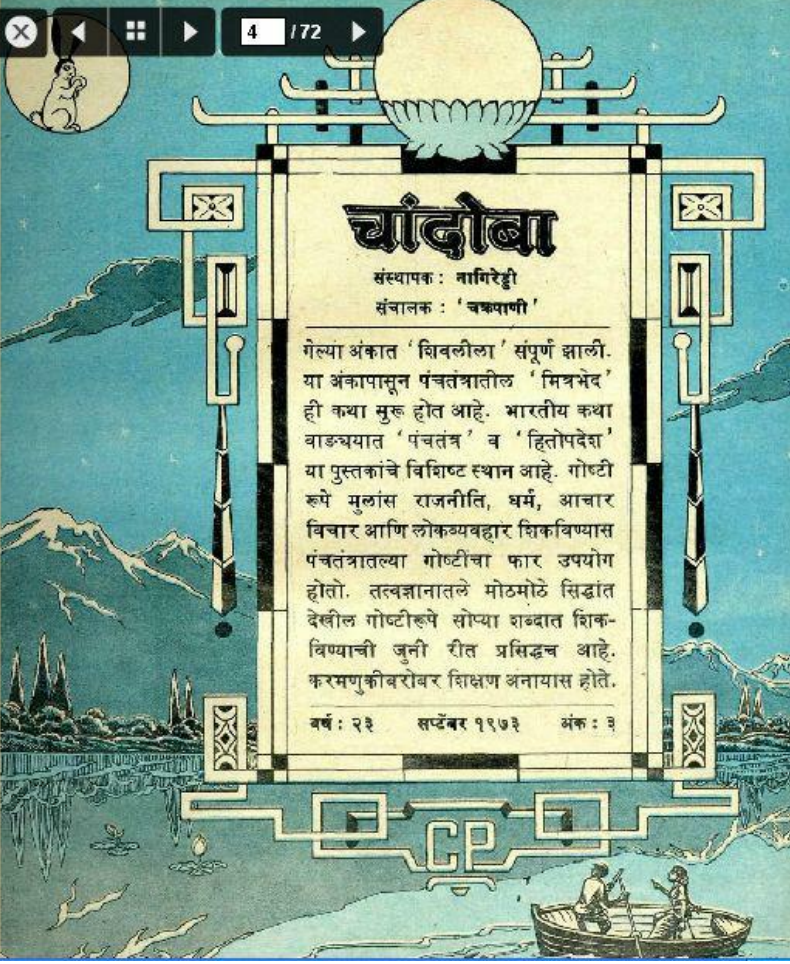
चांदोबा

सप्टेंबर १९७३

चांदोबा

संस्थापक : नागिरेड्डी

संचालक : 'चक्रपाणी'

गेल्या अंकात 'शिवलीला' संपूर्ण झाली. या अंकापासून पंचतंत्रातील 'मित्रभेद' ही कथा सुरू होत आहे. भारतीय कथा वाङ्मयात 'पंचतंत्र' व 'हितोपदेश' या पुस्तकांचे विशिष्ट स्थान आहे. गोष्टी रूपे मुलांस राजनीति, धर्म, आचार विचार आणि लोकव्यवहार शिकविण्यास पंचतंत्रातल्या गोष्टींचा फार उपयोग होतो. तत्वज्ञानातले मोठमोठे सिद्धांत देखील गोष्टीरूपे सोप्या शब्दात शिकविण्याची जुनी रीत प्रसिद्धच आहे. करमणुकीबरोबर शिक्षण अनायास होते.

वर्ष : २३ सप्टेंबर १९७३ अंक : ३

अमरवाणी

वज्रादपि कठोराणि, मृदूनि कुसुमा दपि
लोकोत्तराणाम् चेतांसि, को हि विज्ञातु मर्हति ॥ १ ॥

[वज्राहून जास्त कठीण असूनही फुलापेक्षा कोमल अशा त्या लोकोत्तर (थोरपुरुषांच्या) हृदयाला कोण ओळखू शकेल ?]

अलोक सामान्य, मचित्य हेतुकम्
द्विषंति मंदा श्चरितम् महात्मनाम् ॥ २ ॥
(कालिदास)

[सामान्य माणसाच्या आकलनाबाहेर आणि कल्पनासुद्धां करतां येणार नाही अशी त्या थोरपुरुषांची कामें पाहून मंदबुद्धी लोक त्याचा द्वेष करतात.]

अनुगस्तुम् सताम् वर्त्म
कृत्स्नम् यदि न शक्यते
स्वल्प मप्यनुगंतव्यम्
मार्गस्थो नावसीदति ॥ ३ ॥

[थोरपुरुषांच्या मार्गावर चालणे जर शक्य होत नसेल तर, (निदान) थोडे का होईना, त्यांचे अनुसरण करावे. (कारण) उत्तम सन्मार्गावर चालणाऱ्यांचा कधी नाश होत नाही.]

दंडीचे चातुर्य

राहुलपुरचा राजा शिलासिंह वारला तेव्हां त्याच्या एकुलत्या एका मुलाचे वय एकवीस वर्षांचे होते. तो पांच महिन्यांचा असतांनाच त्याची आई निवर्तली. परंतु शिलासिंहाने मुलाला आईची उणीव कधी भासू दिली नाही.

म्हणून बाप वारल्यावर वीरसिंहाच्या मनावर जणुकाही वज्रघातच झाला. त्याचे अनेक हितचिंतक होते, तरी त्याला वाटे की आतां तो जगात एकटा आहे, आप्तसंबंधी कोणी उरला नाही. त्याला आपली नित्याची कामे करणे देखील अवघड वाटू लागले, मग तो राज्यकारभाराची कामे काय पाहणार? तो रात्रंदिवस अंथरुणावर पडून राही. हळूहळू तो एक मानसिक रोगीच झाला. वैद्यांनी पुष्कळ औषधपाणी केले शारीरिक व मानसिक दृष्टया तो दिवसें-दिवस खगत गेला.

राजवैद्यांनी हात टेकल्यावर राजकुमाराच्या तब्येतीची काळजी प्रधानाला व सेनापतीला वाटू लागली. राजकुमार लहानपणापासूनच शूर व साहसी म्हणून ओळखला जाई. त्याने धनुर्विद्येत व शस्त्रास्त्रविद्येत प्राविण्य मिळविले होते. अल्पवयात त्याने एकदा बिबळ्या वाघाची शिकार केली होती. परंतु वडिलांच्या मृत्यनंतर जणुकाही त्याचा सर्व पराक्रम लुप्तच झाला. आता लहान-सहान गोष्टींची त्याला भीति वाटू लागली.

देशातले आणि विदेशातले वैद्य आणि हकीम राजकुमाराचा इलाज न करू शकल्या कारणाने हताश होऊन परतले. अशा प्रसंगी दरबारी जादुगराने प्रधानाकडे जाऊन हात जोडून विनंती केली—"प्रधान! मला वाटते, एकही वैद्य किंवा हकीम राजकुमाराच्या मनात आत्मविश्वास उत्पन्न करू शकला नाही. मी प्रयत्न करून पाहू का?"

"हे पहा, दंडी मोठमोठे वैद्य व हकीम इलाज करता येत नाही म्हणून हार मानून परतले. तेव्हां तू जादू करून राजकुमाराची प्रकृती सुधारू शकशील असे का तुला म्हणावयाचे आहे?" प्रधानाने विचारले.

"मला संधी द्यावी, प्रयत्न करून पहावा, म्हणतो! नुकसान तर काहीच नाही!" जादुगार म्हणाला.

प्रधान अविश्वासाने स्मित करून म्हणाला-"बरं तर पहा, प्रयत्न करून. तुला निराश करून परत जाऊ देणे मला आवडणार नाही."

दंडीने लगेच प्रयत्न सुरू केला. तो राजकुमाराच्या खोलीत जाऊन म्हणाला-"युवराजांचा जय असो! युवराजांची तब्येत आज कशी काय आहे?"

वीरसिंह निराशेचे मंदस्मित करून म्हणाला-"माझ्या प्रकृतीची गोष्ट विचारतोस? किती दिवस जीव अडकून राहतो आहे आणि कशासाठी कळत नाही. एकदां लवकर या जगातून सुटका मिळाली तर बाबांची भेट तरी होईल. त्यांच्या बरोबरच माझी सर्व शारीरिक व मानासिक शक्ती निघून गेली. ते गेले आणि मी लुळा होऊन पडलो आहे."

दंडीला युवराजाच्या रोगाचे खरे कारण माहीतच होते. युवराज आपल्या वडिलांवर सर्व प्रकारे अवलंबून होता. ते गेल्यावर त्याला हे जग सुनेसुनेसे वाटू लागले. त्याचा आत्मविश्वास उडाला आणि भितरेपणाचा पगडा मनावर बसला. तो भितरेपणा दूर करता आला तर युवराजांची प्रकृती सुधारेल असे दंडीला वाटले.

दंडी त्या घटकेपासून युवराजाच्या मनातले दुःख व व्यथा दूर करण्याच्या हेतूने त्यांना निरनिराळ्या गमतीच्या गोष्टी सांगू लागला. त्यांना हंसविण्यासाठी निरनिराळे उपाय करू लागला आणि हळूहळू त्याला त्याच्या प्रयत्नाला यश येऊ लागले. दंडीचा उत्साह वाढला.

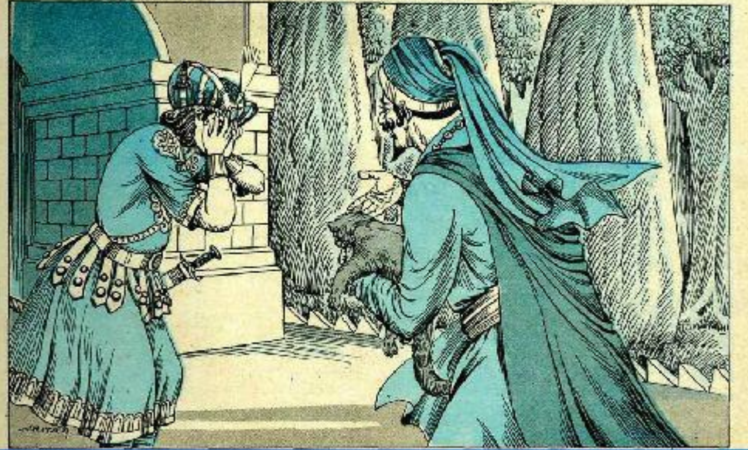
दंडी मधून मधून संधी मिळेल तेव्हां युवराजाला जादूचे प्रयोग दाखवून त्याची करमणूक करू लागला. अशा तऱ्हेने गमतीदार गोष्टी ऐकून आणि जादूचे प्रयोग पाहून युवराजाच्या मनात इतका बदल झाला की तो आपल्या खोलीच्या बाहेर येऊ लागला आणि दंडीबरोबर उद्यानात किंवा नदीसरोवराकाठी हिंडू फिरू लागला. युवराजात झालेला हा बदल पाहून प्रधान देखील चकित झाला.

आणखी एक महिना लोटला आणि युवराजाच्या मनाला हुशारी व स्वस्थता वाटू लागली. तो मधून मधून दरबारात येऊ जाऊ लागला. एके दिवशी तो दंडीबरोबर दरबारात जात असतां एक बोका छपरावरून ओरडत युवराजाच्या अंगावर पडला. "वाघ, वाघ! मेलो! बाबा धांवा, मला वांचवा!" असा ओरडत वीरसिंह डोळे मिटून ओरडत होता. त्याच्या सर्वांगाला घाम सुटला होता.

दंडी त्याला समजावून सांगत म्हणाला-"युवराज! हा वाघ नाही, बोका आहे, बोका! डोळे उघडून तर पहाल! विनाकारण असे कां भितां?"

वीरसिंहाने भीतभीत डोळे उघडून बोक्याला पाहिले.

दंडी बोक्याला पकडून वीरसिंहाला दाखवीत म्हणाला-"पहा, हात लावुन, बोका आहे! आपण उगाच भ्यालात! आपण विसरलात का आपण हातात खंजीर

नाही तर तलवार घेऊन चित्त्याची शिकार केली होती? आजही आपल्याला चित्त्याची शिकार करतां येईल."

"आता तेवढी शक्ती माझ्या अंगात नाही. बाबा वारल्यानंतर माझ्या अंगातले सर्व बळ नाहीसे झाले आणि साहस लुप्त झाले. आज मी एखाद्या लहान मुलापेक्षा ही अशक्त व दुर्बळ आहे." वीरसिंह म्हणाला.

"तुमच्या अंगातले साहस व बळ नाहीसे झाले असेल तर मी जादू करून ते परत आणून दाखवितो. माझे जादूचे प्रयोग तर आपण स्वतःच पाहिले आहेत." दंडी म्हणाला.

[illegible] म्हणाला.

"मग आपला माझ्या मंत्रबळावर विश्वास नाही का?" दंडीनें विचारले.

"कां नाही, तू केलेले अनेक प्रयोग कल्पनेबाहेर अद्भुत होते." वीरसिंह म्हणाला.

"होयना, मग पहालच, माझ्या अद्भुत मंत्रबळाने आपण पहिल्यासारखं चित्त्याची शिकार करू लागाल!" दंडी म्हणाला.

दंडीनेच तो बोका छपरावरून ऐन वेळी खाली पडावा अशी व्यवस्था करून ठेवली होती. वीरसिंहाच्या मनांतला भितरेपणा काढून टाकण्यासाठी तो एक प्रयत्न होता. आता त्याने वीरसिंहाच्या मनांतून चित्त्याची भीती काढून टाकून चित्त्याची शिकार करण्यास आवश्यक साहस त्याच्या मनात उत्पन्न करण्यासाठी प्रयत्न सुरू केला. अशा तऱ्हेनेच त्याच्या मनात आपल्या पराक्रमावर आत्मविश्वास वाढेल अशी वीरसिंहाची खात्री होती.

दंडीने लाकडाच्या दोन फळचा चित्त्याच्या आकृतीच्या कापून अशा तयार करविल्या की त्या जोडल्यावर चित्ता आपल्या मागल्या पायावर उभा आहे असे दिसावे. त्यानंतर दंडीने एक लोखंडी नळी घेतली. ती मधोमध आणि दोन्ही टोकाला वांकविली [illegible] ती बाहेर दिसणार नाही अशा तऱ्हेनें बसविण्यात आली. तशी बसवून दोन्ही फळचा जोडून खिळे ठोकल्यावर त्या फळयांना चित्त्यासारखा रंग दिला. नंतर चित्त्याचे ते खेळणे दोरीच्या मधोमध येईल आणि दोरीचे एक टोक पायाखाली दाबून ठेवून दुसरे टोक हातात धरून ओढता येईल अशा तऱ्हेने नळीत दोरी ओंवली.

दंडी तो लाकडी चित्ता तयार करून युवराजाकडे घेऊन गेला आणि म्हणाला— "युवराज, हा यंत्राचा चित्ता आहे. आतां या निर्जीव वाघावर माझ्या मंत्रबळाचा कसा काय परिणाम होतो ते आपण पहावे. प्राण्यांवर माझ्या जादूचा जो परिणाम होतो तो तर आपण पाहिलाच आहे." दंडीने पायाखालचे दोरीचे टोक दाबून धरले आणि हातातले टोक धरून ओढले आणि चित्त्याला उभा केला. तेव्हां दोरीवर उभा तो लाकडी चित्ता दोरीबरोबर खाली उतरला. तो दंडीच्या पायापर्यंत पोंचला तेव्हां त्याने दोरीबरोबर तो चित्त्यावर उचलला आणि फुंकर घालून काही तरी मंत्र म्हणू लागला. तेव्हां चित्ता दोरीबरोबर खाली उतरू लागला.

"पहा, युवराज! या लाकडी चित्त्यावर मी मंत्र टाकला आहे. आतां मी सांगेन तसा तो वागेल. थांब...!" दंडी म्हणाला.

दोरीबरोबर खाली उतरणारा चित्ता मध्येच थांबला. दंडी म्हणाला—"चल!"

तो चालू लागला. ते विचित्र दृश्य पाहून वीरसिंह् आश्चर्यचकित झाला आणि म्हणाला–"तुझे मंत्रबळ खरोखरच अत्यद्भुत आहे!"

दंडी शांत स्वरात म्हणाला–"युवराज! ही शक्ती सर्वस्वी माझीच नाही. या यंत्राला जो गंडा बांधला आहे, त्याची मदत मला मिळाली आहे!" असे सांगून आपल्या डाव्या हातात बांधलेला गंडा काढून वीरसिंहाच्या डाव्या हातात बांधीत तो म्हणाला–"या क्षणापासून हे यंत्र आपल्या आज्ञेप्रमाणे वागेल." असे सांगून तो लाकडी चित्ता पहिल्यासारखा वर उचलून धरला. तो दोरीच्या मदतीने उतरू लागला. वीरसिंहाने "थांब" म्हटल्याबरोबर तो चित्ता दोरीच्या मध्यावर थांबला.

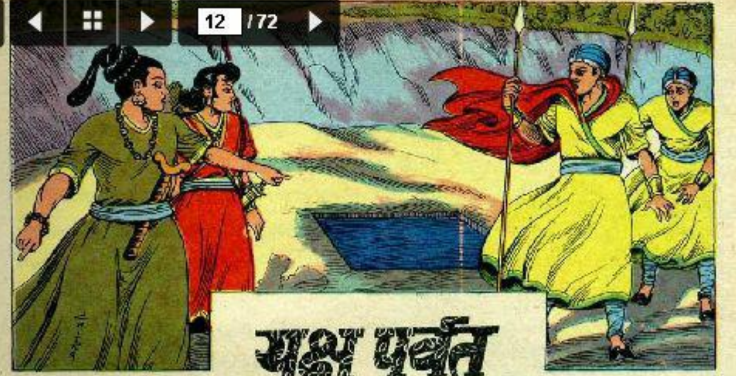
वस्तुस्थिती अशी होती की, दंडीने जेव्हां दोरी सैल सोडली तेव्हां चित्ता दोरीबरोबर खाली उतरला, परंतु त्याने दोरी ओढल्यावर लाकडी चित्त्याच्या पोटातल्या वांकड्या नळीमुळे चित्ता थांबला.

[illegible] तो आश्चर्यचकित झाला. गंड्यावर त्याच्या मनांत विश्वास बसला. म्हणून त्याचा गमावलेला आत्मविश्वास पुन्हां त्याला मिळाला. मानसिक बळाबरोबर हळूहळू शारीरक बळ पण वाढत गेले.

पूर्वनिश्चित योजनेप्रमाणे राजवाड्याच्या चौकात एका चित्त्याला सोडण्यात आले. दंडीने त्या चित्त्याला अफूसारखा कोणता तरी नशा उत्पन्न करणारा पदार्थ पूर्वीच खायला घातला होता. वीरसिंहाने दंडीबरोबर येऊन चित्त्याशी युद्धाला उभा राहला. चित्ता वीरसिंहाला पाहूनच प्रथम दूर निघून गेला. वीरसिंहाने त्याला खिजविले व त्याने खवळून उडी मारली. नेमकी त्या वेळी चित्त्याच्या छातीत वीरसिंहाची तलवार शिरली आणि चित्ता ठार झाला.

लोकांनी टाळ्या वाजवून जयघोष केला–"महाराज वीरसिंह की जय!" तेव्हां वीरसिंहाचा चेहरा आत्मविश्वासाने तेजस्वी दिसत होता.

यक्ष पर्वत

[१४]

[गुरु भल्लूकाच्या शिष्यांनी जीवदत्त आणि खड्गवर्मा दोघांना भुयारातल्या वाटेने लांडग्यांच्या खडकापर्यंत घेऊन जाऊन त्या खडकावर चढविले. उजाडण्याच्या सुमारास लांडग्यांना त्यांचा आहार घालण्यासाठी गुरु भल्लूकाचे जे शिष्य आले होते त्यापैकी एकाला खड्गवर्माने बाण मारला. ते कळल्यावर गुरु भल्लूक रागाने पंचशूल घेऊन निघाला. पुढे–]

खड्गवर्माने मारलेला बाण एका अस्वल जातीच्या नोकराला लागताच तो किंकाळी फोडून भुयारात खाली कोसळला. ते पाहून खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना त्यांच्यावर एका बाजूने लांडगे धांवणार आणि दुसऱ्या बाजूने त्यांना पाळणारे अस्वल जातीचे लोक हल्ला करणार अशी शंका वाटू लागली. जीवदत्त भुयाराच्या त्या दाराकडे थोडा वेळ लक्षपूर्वक पाहून आणि अस्वल जातीचा दुसरा नोकर येत नाही हे पाहून समरबाहूकडे वळून म्हणाला–"काय रे समरबाहू! आतां आपण मध्ये सांपडणार, एका बाजूने आपण खडकावर चढण्यासाठी आलो त्या दाराने अस्वल जातीचे लोक सूड घ्यायला येणार आणि दुसऱ्या बाजूने भुकेले लांडगे येणार!"

ते ऐकून समरबाहू थरथर कांपू लागला. म्हणाला–"हे पहा, येथे तुम्हीच आमचे

नायक! तुम्हीच आम्हांला वांचविण्याचा उपाय काढला पाहिजे. मी आणि माझा साथी दोघांनी काय करायचे, तुम्ही हुकूम कराल तसे करू."

समरबाहूला थरथर कापत असलेला पाहून खड्गवर्माला हंसू आले. परंतु ते आवरून तो म्हणाला—"अरे समरबाहू! तू सिंध देशातल्या वाळवंटातून या जंगली प्रदेशात एक साम्राज्य स्थापन करण्याच्या महत्वाकांक्षेने आला होतास ना? आम्हांला स्वर्णाचारी आणि विघ्नेश्वर पुजारी दोघांकडून ही गोष्ट कळली. आतां या संकटांतून आपली सर्वांची सुटका कशी करून घ्यायची याचा विचार करून तूच एखादी युक्ती सुचव की?"

युक्ती आणि उपाय म्हणता? समोर धर्मयुद्ध करायला शत्रू तलवार घेऊन आला तर त्याच्याशी दोन हात करतां येतील आणि त्याला लोळवितां येईल. परंतु या लांडग्यांशी आणि अस्वल जातीच्या लोकांशी आणि मंत्रतंत्र करणाऱ्यांशी कसे काय युद्ध करायचे हो?" समरबाहू कांपऱ्या आवाजात म्हणाला.

जीवदत्त ते ऐकून थोडेसे स्मित करून म्हणाला—"तुझा पराक्रम काय तो दाखवायला संधी चालून आली आहे. आपण उभे आहो त्या खडकाखालच्या चोरवाटेने शत्रू पुढे येणार नाही, ही जबाबदारी तू व तुझा साथी दोघांनी घ्या. बहुतेक आतांपर्यंत त्याचा एक शिष्य बाण लागून ठार झाल्याची गोष्ट गुरु भल्लूकाला नक्कीच कळली असणार. तो कोठे आहे आणि कोठून येणार आहे कोण जाणे?"

जीवदत्ताचे बोलणे पूर्ण होण्यापूर्वीच गुरु भल्लूक भुयाराच्या दारात दिसला आणि खडकावर उभे असलेल्या आपल्या कैद्यांकडे रागाने पहात ओरडला—"ए मूर्खांनो! तुम्ही बाणाने वृकेश्वरी देवीच्या एका भक्ताला ठार केले आहे. आतां माझ्या पंचशूलाने तुम्हांला ठार करून मी लांडग्यांसमोर तुम्हांला टाकतो पहा."

गुरु भल्लूकाचा कर्कश आवाज ऐकून त्या वेळेपर्यंत भुयाराच्या दाराखाली खाद्य मिळेल या आशेने [illegible] पहात बसलेले लांडगे जास्त मोठ्याने ओरडून उड्या मारू लागले. दररोज त्या वेळेवर त्यांना पोटभर आहार खायला मिळत असे. परंतु ते न मिळाल्यामुळे ते जास्तच चिडले आणि तोंड वर करून उड्या मारू लागले.

गुरु भल्लूकाने एक दोनदां दाराबाहेर वाकून लांडग्यांना पाहिले. दहा फूट उंचीवर असलेल्या दारापर्यंत उडी मारून ते कदाचित पोचतील की काय, असे त्याला वाटू लागले. तसे दार बंद करून टाकले तर त्याने खडकावर बंदी करून ठेवलेले लोक ते पाहून आपल्याला भितऱ्यात काढतील असे ही वाटले.

जीवदत्तने गुरु भल्लूकाच्या मनात चालू असलेली खळबळ ओळखली की काय, त्याने आपल्या हातातली कुबडी उचलेली आणि म्हणाला—"अरे, गुरु भल्लूका! तू स्वतः भल्लूक असून भल्लुकेश्वरीची आराधना करण्याचे सोडून वृकेश्वरीची आराधना कशाला करतो आहेस? मला नाही समजले. बहुतेक ते कळण्याइतकी अक्कल सुद्धां तुला नसावी! बरे तर पहा, मी खडकावरून उतरून तुझ्या समाचाराला त्या दारापर्यंत येतो आहे!"

जीवदत्त म्हणाला ते करून दाखवायला मागे पुढे पाहणार नाही या भीतीने समर-

बाहू त्याला म्हणाला—"बाबा रे! तू या क्रूर लांडग्यांच्या मधून त्या गुरु भल्लूकाकडे जायचे धाडस करतो आहेस? गुरु भल्लूकाला मंत्रतंत्र चांगले अवगत आहेत."

खड्गवर्मा आपली तलवार उपसून वर करून म्हणाला—"समरबाहू! या तलवारीत आणि जीवदत्तच्या हातातल्या कुबडीत जो मंत्र आहे त्याला तोड नाही. म्हणून तू गुरु भल्लूकाच्या मंत्रशक्तीला भिण्याचे मुळीच कारण नाही."

खड्गवर्माचे बोलणे पुरे होण्यापूर्वीच ते उभे होते त्या खडकाच्या तळाजवळ मोठा आवाज झाला. तो ऐकून जीवदत्त त्याच्या जवळ उभे असलेल्या सर्वांना सावध करून

म्हणाला–"सावध रहा, खडकाखालच्या दारातून गुरु भल्लूक आपल्या काही अनुयायांना आपल्या अंगावर पाठविण्याच्या विचारात दिसतो आहे."

ते ऐकून समरबाहू आणि त्याचा अनुयायी दोघे आपापले भाले घेऊन तयार होऊन खडकाखालच्या दाराकडे लक्ष देऊन पहात उभे राहीले. भुयाराच्या दाराशी गुरु भल्लूक उभा होता. त्याने त्यांना पाहिले आणि आपल्या शेजारच्या शिष्यांना खवळल्यासारखा म्हणाला–"अरे ए गाढवा! आपल्या लोकांना गुपचुप जाऊन एकदम हल्ला करायला सांगून पाठविले होते आणि ते मोठमोठ्याने बोलत गेलेले दिसतात. पहा, ते लोक सावध झाले. आता काय उपाय? हे बंदी सामान्य दिसत नाहीत. त्यांना त्यांची शस्त्रे देऊन सशस्त्र खडकावर चढायला सांगितले ते आपले चुकले."

गुरु भल्लूक म्हणाला त्याचा अर्थ कळल्यासारखा जीवदत्त खड्गवर्माला म्हणाला– "खड्गवर्मा! आतां गुरु भल्लूकावर बाण सोडणे फुकट आहे. तू धनुष्यावर बाण ठेवलास की तो भुयारात बाजूला किंवा खाली सरकून स्वतःचा बचाव करील."

"ते खरे आहे रे! परंतु या समरबाहूला वांचवून त्याला स्वर्णाचारीकडे कसे काय पोचवायचे?" खड्गवर्माने विचारले.

जीवदत्त काही वेळ विचार करून नंतर म्हणाला–"त्याला एकच एक उपाय दिसतो आहे. आपण पद्मपूरला सिंहांची शिकार करीत असता राजाची ओळख करून घेतली होती त्याच प्रमाणे या लांडग्यांची शिकार करून या गुरु भल्लूकाच्या भूगर्भातील किल्लयात खळबळ उडवून दिली पाहिजे."

"ठीक, तरमग तेच करू या. मग उशीर कां?" खड्गवर्मा उत्साहाने म्हणाला.

"त्या मेलेल्या लांडग्याला उचलून खांद्यांवर घे. त्याच्या मांसासाठी लांडगे तुझ्या पाठीस लागतील. म्हणजे तू सांपडलास तर ते तुला खाणार नाहीत असे नव्हे. म्हणून तुझ्या तलवारीची मला या वेळी गरज आहे." जीवदत्त म्हणाला.

खड्गवर्माने एकट्याने त्या मेलेल्या लांडग्याला उचलून खांद्यावर घेतले. जीवदत्त काय म्हणाला आणि खड्गवर्माने लांडग्याला खांद्यावर काय घेतले, समरबाहूला काहीच कळले नाही. म्हणून त्याने विचारले–"अरे, पण तुम्ही काय करण्याच्या विचारात आहां?"

"समरबाहू! आपल्याला कोणत्याही प्रकारचा धोका नाही. तू व तुझा साथी दोघे एवढेच करा की अस्वल जातीचा कोणी मनुष्य भुयारातून या खडकावर चढून येतांना दिसला तर त्याला आपल्या भाल्याने वाटेला लावा. आम्ही दोघे लांडग्यांच्या मध्ये उतरून शक्य झाले तर भुयाराच्या त्या दाराने लांडग्यांना गुरु भल्लूकावर सोडण्याचा प्रयत्न करणार आहो!" जीवदत्त म्हणाला.

"मी दोघांना हात जोडून सांगतो, हे साहस किंवा धाडस नसून दुःसाहस आहे." समरबाहू म्हणाला.

"हे साहसच आहे, दुःसाहस नक्कीच नाही, समरबाहू! तुला ते लवकरच दिसेल सुद्धा!" असे म्हणत जीवदत्त थोडा हंसला.

"जीवदत्ता! गप्पांत वेळ जातो आहे, लांडग्याचे मढे खांद्यावर घेऊन किती वेळ

उभा राहू म्हणतोस रे?" खड्गवर्मा म्हणाला.

"आपण या खडकावरून खाली उडी मारायची आहे. तू खडकाच्या चारी बाजूला चक्कर मारून शक्य तितक्या लांडग्यांनी जवळ तुझ्याकडे यावे यासाठी प्रयत्न कर. मी तुझ्या पाठीमागून येऊन नंतर..."

जीवदत्ताचे ते वाक्य पुरे होण्या आधीच खड्गवर्मा ओरडून म्हणाला–"अरे गुरु भल्लूका! आम्ही हे आलो, पहा! आपल्या वृकेश्वरी देवीचा जीव वांचवायचा असेल तर हा भुयाराचा किल्ला सोडून पळ काढ!" म्हणत खडकावरून खाली उडी मारली.

दोघे जण मेलेल्या लांडग्याला खांद्यावर उचलून घेऊन उडी मारून आलेले पाहून भुकेले लांडगे मोठ्याने ओरडत त्या दोघांच्या मागे धांवले. खड्गवर्मा ते जवळ येण्यापूर्वी जोराने खडकाच्या चारी बाजूला धावू लागला. स्वतःच्या बचावासाठीच लागले तर लांडग्यांना ठार करायचे त्याने ठरविले. त्यांना ठार करतां करतांच दुसरा हेतू साधायचा होता त्याला.

भुयाराच्या दारापाशी उभा राहून गुरु भल्लूक हे सर्व पहात होता. त्याला आनंद झाला की आनंदातिरेकाने तो ओरडून टाळ्या वाजवीत म्हणाला–"ही सर्व त्या वृकेश्वरी मातेची लीला आहे. आपल्या

लावून आपल्या या वाहनांना तिने हा आहार घालण्याचा काय पण छान नवा प्रकार काढला आहे! त्या मातेने मनात आणले तर या जगात तिला कोणती गोष्ट अशक्य आहे?"

तोंपर्यंत खड्गवर्मा भुयाराच्या दारापर्यंत पोचला होता आणि गुरु भल्लूक आपल्या इष्ट देवीच्या भक्तीत नशा चढल्यासारखा डोळे मिटून नाचत होता. त्याच वेळी जीवदत्तने खड्गवर्माला संकेत करीत म्हटले– "खड्गवर्मा! हीच संधी आहे, स्वारीला खूप नशा चढला आहे."

खड्गवर्माने दुसऱ्या क्षणाला त्याच्या खांद्यावरचा मेलेला लांडगा डाव्या बाजूला खूप उंचावर उचलून गुरु भल्लूक उभा होता त्या दारातून गुहेत फेकला. त्यांचे खाद्य अशा तऱ्हेने गुहेत फेकलेले पाहून सर्व लांडगे खवळून धावत आले आणि गुहेच्या दारातून त्यांनी आत उड्या मारल्या. काही बाहेरच खाली पडले त्यांना खड्गवर्माने आपल्या तलवारीने आणि जीवदत्ताने आपल्या कुबडीने ठार केले.

गुरु भल्लूक डोळे मिटून भक्तीच्या नशेत उभा होता. त्याच्या अंगावर प्रथम मेलेला लांडगा पडला व त्याच्या पाठोपाठ चार-पांच लांडग्यांनी उड्या मारल्या. ते

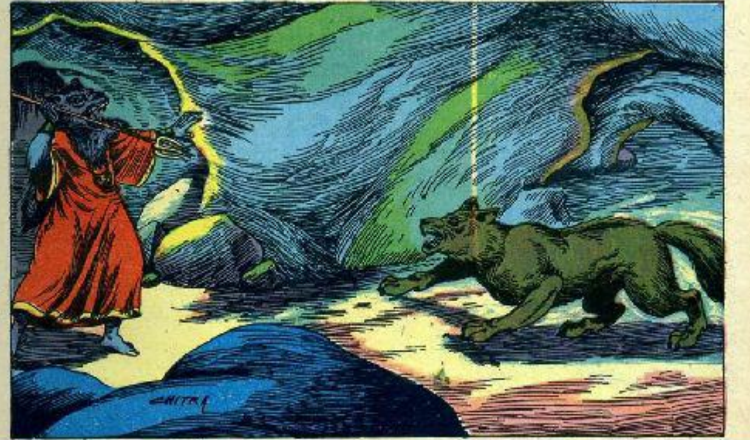
ओरडत भुयारात धावू लागले.

गुरु भल्लूक घाबरून उभा आणि थरथर कांपत लांडग्यांकडे पाहूं लागला. ते त्या मेलेल्या लांडग्याला खायला धावले. फक्त एक लांडगा तिकडे जाऊ शकला नाही आणि त्याची नजर गुरु भल्लूकावर पडली. तो गुरगुरत त्याच्या अंगावर उडी मारणार हे पाहताच गुरु भल्लूक आपला पंचशूल उगारीत–"वृकेश्वरी! हे काय, तू आपल्या मुख्य भक्तालाच खाणार का?" असे म्हणत मागे सरकू लागला आणि पळू लागला.

तिकडे खड्गवर्मा आणि जीवदत्तला गुरु भल्लूकाला आत गेलेल्या लांडग्यांनी ठार केले की त्याने त्यांना ठार केले, कळायला काही मार्ग नव्हता. त्यांनी लांडग्यांना ठार करण्याचा सपाटा चालू ठेवला होता. परंतु जीवदत्त थोड्या वेळाने खड्गवर्माला म्हणाला–"आतां येथे राहण्यात काही फायदा नाही. गुरु भल्लूक जिवंत आहे की मेला, हे कळायला मार्ग नाही. परंतु आत शिरलेल्या लांडग्यांनी त्या सर्वांना नक्कीच घाबरवून सोडले असणार."

"मला असे वाटते की त्या सर्वांनी भिऊन भुयाराबाहेर पाय काढला असेल आणि जंगलात फिरत असतील. परंतु त्या गुरु भल्लूकाला जिवंत सोडता कामा नये." खड्गवर्मा म्हणाला.

जीवदत्तने विचार केला की त्यांना भुयाराबाहेर इतक्या लवकर पळून जाणे

शक्यच नाही. एकतर ते लोक चार चौघच नसून पन्नास पाऊणशे जण तरी नक्कीच असतील. इतक्या लोकांनी भुयारातून निघून पळून जाणे शक्य आहे का? कदाचित ते भुयारातच कोठे तरी लपून बसले असतील. लांडग्यांनी त्यांना बेजार करून सोडले असेल. कदाचित त्यांनी लांडग्यांना ठारही केले असेल. परंतु हे सर्व अनुमानच आहे. नक्की काहीच सांगतां येणार नाही येथून. प्रत्यक्ष आत शिरून पाहिल्याशिवाय काहीच कळणार नाही.

"मग उशीर कशाला आपण सर्वच या भुयारात शिरू या. समरबाहू आणि त्याच्या अनुयायाला हाक मार!" जीवदत्त म्हणाला.

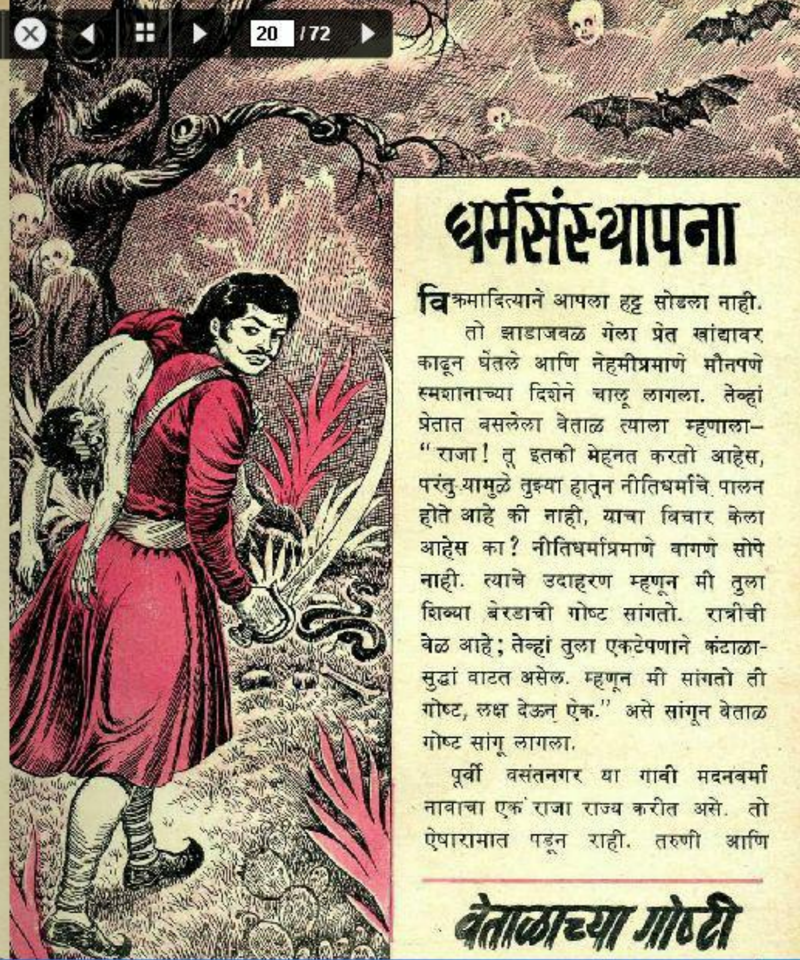
नुसते हाक मारल्याने ते दोघे खाली उतरतील का याची शंका जीवदत्तच्या मनात होती. तशीच ती खड्गवर्माच्या मनातपण होतीच. परंतु विचार करीत थांबायला किंवा त्यांना समजावून सांगायला वेळ नव्हता. लांडगे चारी बाजूंनी येत होते व [illegible] शक्य नव्हते. सर्व हिंमत करण्यावर अवलंबून होते. म्हणून खड्गवर्माने थोडयाशा कडकस्वरात बोलावल्याबरोबर ते दोघे लांडग्यांच्या खडकावरून खाली उतरून आले. जीवदत्त त्यांना म्हणाला—"आतां या दारांतून आपण भुयारात शिरायचे आहे, समरबाहू!"

समरबाहू घाबरल्यासारखा त्याच्याकडे पहात म्हणाला—"आपण फक्त चारच जण आहो. आत ते लोक किती जण आहेत कोणास ठाऊक? जंगलात पळून जायला दुसरी एखादी वाट नाही का?"

"हा लांडग्यांचा खडक आहे. बाहेर जायला भुयारातून एकच एक वाट आहे." असे म्हणत जीवदत्त उडी मारून वर चढला आणि त्या दारात शिरला. त्याच्या पाठोपाठ खड्गवर्मा चढला. खाली फक्त समरबाहू आणि त्याचा अनुयायी राहले. उरलेले लांडगे एकेक करून हळूहळू पुढे येऊ लागले.

(क्रमशः)

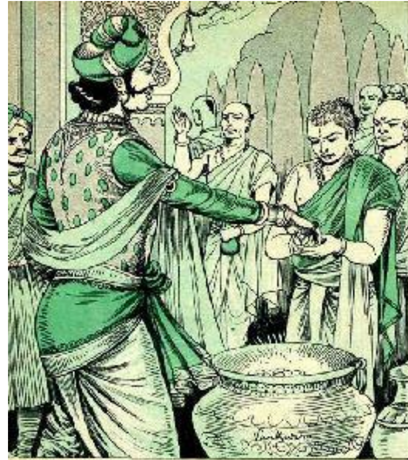

धर्मसंस्थापना

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला—"राजा! तू इतकी मेहनत करतो आहेस, परंतु यामुळे तुझ्या हातून नीतिधर्माचे पालन होते आहे की नाही, याचा विचार केला आहेस का? नीतिधर्माप्रमाणे वागणे सोपे नाही. त्याचे उदाहरण म्हणून मी तुला शिव्या बेरडाची गोष्ट सांगतो. रात्रीची वेळ आहे; तेव्हां तुला एकटेपणाने कंटाळासुद्धां वाटत असेल. म्हणून मी सांगतो ती गोष्ट, लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

पूर्वी वसंतनगर या गावी मदनवर्मा नावाचा एक राजा राज्य करीत असे. तो ऐषारामात पडून राही. तरुणी आणि

वेताळाच्या गोष्टी

वारुणी या दोन्ही शिवाय त्याला इतर कोणतीही गोष्ट सुचत नसे. राज्यकार-भाराची सर्व कामे त्याचे मंत्री व सेनापती पहात. ते प्रजेला पिळून काढीत.

तरी फार मोठा धर्मपरायण राजा म्हणून मदनवर्माची ख्याती होती. त्याचे कारण असे की तो दरवर्षी दोन यज्ञ करीत असे. ब्रह्मभोज होई आणि ब्राह्मणांना मोठमोठी दाने दिली जात. ब्राह्मण राजाची स्तुती करून त्याला आशीर्वाद देत. या यज्ञांसाठी लक्षावधी रुपये खर्च होत आणि धान्याची कोठारे रिकामी होत. राजाचे अधिकारी अन्नसामुग्री एकत्र करण्यासाठी प्रजेला बेजार करीत. प्रत्येक वेळी यज्ञ [illegible] हाहाकार उडून जाई.

त्याच सुमारास शिव्या बेरड नांवाचा एक अट्टल चोर वसंतनगरच्या जंगलात राहून लूटमार करीत असे.

त्या वर्षी सुद्धां वसंतनगरच्या राजाने दरवर्षीप्रमाणे यज्ञ करून ब्रह्मभोज देऊन ब्राह्मणांना दानधर्म केला. रामशर्मा नांवाच्या ब्राह्मणाला राजाकडून त्या यज्ञप्रसंगी दक्षिणा मिळाली होती. तो सुवर्णदानाचे एक गाठोडे बांधून शिव्या बेरड रहात असे त्या अरण्यातून आपल्या गावी निघाला.

रामशर्मा त्या निर्जन स्थानी स्वतःला धीर यावा म्हणून रामरक्षा म्हणत चालत होता. नेमका त्याच वेळी शिव्या बेरड आपल्या सोनेरी टोळीसह आडवा आला आणि म्हणाला–"अहो ब्रह्मर्षी! प्रजेने घाम गाळून मिळविलेला पैसा राजाने यज्ञ करून दानधर्म केला, म्हणे! राजाचा धर्म होतो आहे आणि प्रजा उपाशी मरते आहे. यज्ञयागादि करून पापक्षय कधी होईल का? तुझ्यासारखे लोक दान देऊन त्या पापाचे भागीदारच होणार. ते पापाचे गाठोडे ठेव खाली आणि मुकाट्याने चालू लाग. तू एक गरीब ब्राह्मण आहेस म्हणून मी तुला जिवानिशी सोडतो आहे."

रामशर्मा जीव मुठीत घेऊन धीर करून म्हणाला–"हे चौर्यनायका! तू म्हणालास [illegible] ती तरी धर्म आहे का, तुम्हीच विचार करून पहा."

"मी अधर्माविरुद्ध उभा राहलो आहे, म्हणजे मी करतो ते धर्मकार्यच आहे. हा राजा अन्यायी व अयोग्य आहे. त्याचे अधिकारी राक्षस आहेत. चोरी करतांना देखील मी सारासार विचार करतो. त्या राजाला तो नाही." शिव्या बेरड म्हणाला.

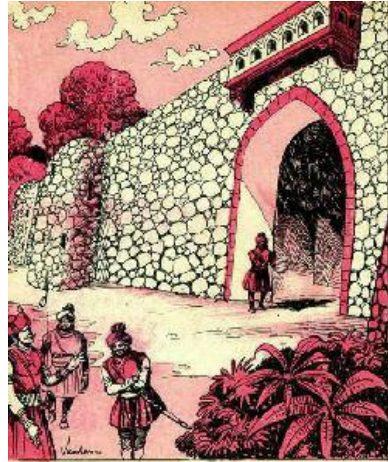
"तरमग काय रे चौर्यनायका! तूच धर्मस्थापना कां नाही करीत? प्रजेचे रक्षण करून तूंच राज्यात शांतता कां स्थापन करू नयेस?" रामशर्माने शिव्या बेरडाला विचारले.

"त्या करितां सर्व देशावर माझा अधिकार असायला हवा? म्हणजे मी राजा झाले पाहिजे. ते कसे काय शक्य होईल?" शिव्या बेरडाने रामशर्माला विचारले.

त्याला जास्त चढविण्याच्या हेतूने रामशर्मा म्हणाला–"कां शक्य नाही? 'प्रयत्नांती परमेश्वर' अशी म्हण आहे. चौर्यनायक महाराज चक्रवर्ती कां होऊं शकणार नाही? त्याला उदाहरणे आहेत."

शिव्या बेरड विचारात पडला. त्याच्या मनात हा विचार पूर्वी कधी आला नव्हता किंवा कोणी दुसऱ्याने ही गोष्ट त्याला सुचविलीपण नव्हती. विचार केल्यावर राजा होणे तितकेसे कठीण नाही, असे त्याला वाटूं लागले. रामशर्माचा वार हुकमी पडला होता.

"तू खरोखरच मला चांगला सल्ला दिला आहेस. मी प्रयत्न करून पाहतो. धर्माची स्थापना करण्याचे ध्येय माझ्या-समोर आहे. तू गरीब आहेस. तुझे हे गाठोडे तू घेऊन जा." शिव्या बेरड राम-शर्माला म्हणाला.

'रामशर्मा, तू अमर आहेस रे!' मनात म्हणत रामशर्मा निघून गेला.

शिव्या बेरड समजुतदार होता. राजा होण्यासाठी त्याने काय काय करायचे ते मनाशी ठरविले. त्याने राज्यात चोरांच्या ज्या ज्या टोळ्या होत्या त्या सर्वांना साम-दाम दंड भेद पद्धतीने आपल्या अधिकारा-खाली एकत्रित केले आणि आपल्या जुन्या [illegible] अनुयायांना उत्तम [illegible]निक शिक्षण दिले.

वाटेल तेव्हां लुटेऱ्यांसारखे येऊन प्रजेला पिळून काढणाऱ्या राजाच्या अधिकाऱ्यांना वाटेला लावून मी प्रजेचे रक्षण करतो. प्रजेने राजाला द्यायचा कर मला द्यावा, असे सांगून त्याने राज्यातल्या अनेक गांवांच्या प्रमुखांना वळवून घेतले. त्या गांवांतली प्रजा शिव्या बेरडाला आपला राजा मान-ण्यास तयार झाली. त्याने, दिलेल्या वचनाचे पालन देखील केले.

शिव्या बेरड आता एक लहानसा राजा झाला होता. त्याने जंगलातच स्वरक्षणा-साठी एक बालेकिल्ला बांधला. आपल्या राज्यांत आणखी एक राजा आपले छोटे राज्य स्थापन करून राज्य करू लागल्याचे ऐकून मदनवर्मा घाबरला. त्याला काय करावे, सुचेना. त्याने सैन्याचे सर्व अधिकार स्वतःच्या हाती घेऊन शिव्या बेरडाच्या जंगलातील राज्यावर स्वारी केली.

परंतु तीच त्याची चूक ठरली आणि पाण्यात शिरून मगरीशी वैर करण्यासारखी त्याच्या आत्मघातास कारण झाली.

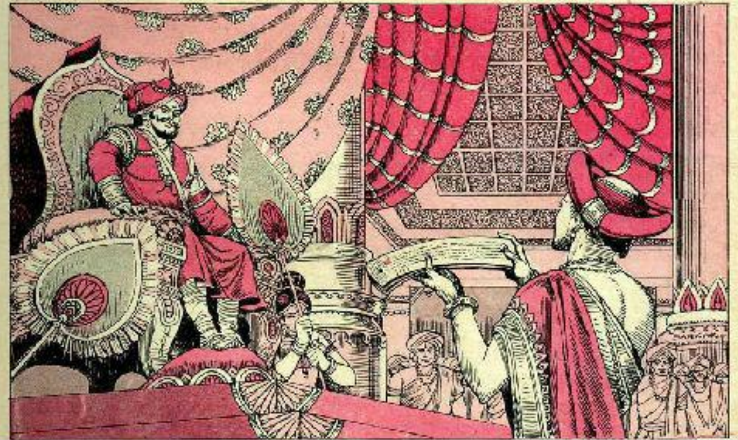
जंगलात समोरासमोर युद्धाला कोण येणार? शिव्या बेरडाच्या अनुयायांनी गनीमी हल्ले करून राजाच्या सैन्याची त्रेधा उडविली. कधी झाडावरून तर कधी [illegible] शिव्या बेरडाने सैन्याची रसद लुटली, त्याच्या राहुट्या व शिबिरे जाळली आणि त्यांना पाणीदेखील मिळू दिले नाही.

दुसऱ्या दिवशीच शिव्या बेरड आपले सैन्य घेऊन राजधानीवर चालून आला. प्रजेने त्याचा अधिकार मान्य केला. मदनवर्माच्या मुलाला राजवाड्यातच कैदेत ठेवून देण्यात आले आणि शिव्या बेरडाचा राज्याभिषेक थाटामाटाने करण्यात आला.

"परंतु शिव्या बेरडाची जात कोणती? हा क्षत्रिय तर नाहीच, मग राजा कसा काय झाला?" असा धर्मसंदेह काही लोकांच्या मनात उत्पन्न झाला.

ते कळल्यावर राजपुरोहिताने एक नवीनच युक्ती काढली. त्याने घोषित केले की वीर शिवशंकर महाराज उत्तम क्षत्रिय वंशीय आहेत. त्यांचा सूर्यवंशात जन्म असून रामचंद्राच्या वंशात एकशे अठ्ठावीसाव्या पिढीत जन्मले आहेत. त्यांचा वंशवृक्ष माझ्याजवळ आहे. त्याने पहिल्यापासून तयार करून ठेवलेला वंशवृक्ष वाचून दाखविला.

ते कळल्यावर शिव्या बेरडाला वाटू लागले की तो खरोखरच उच्च क्षत्रिय कुळात जन्माला आला आहे. त्याच्या मनात मुख्य पुरोहितावर पूर्ण विश्वास बसला. राज्याभिषेक चालू असतां त्यातल्या सर्व चालीरीती व रूढी जणुकाही त्याच्या

चांगल्या परिचयाच्या असल्याचे शिव्या बेरडाने दर्शविले.

त्याच्या दरबारी व मंत्रिमंडळाने त्याला वेळोवेळी जो जो सल्ला दिला त्याप्रमाणे तो वागू लागला. सेनापतीच्या सल्ल्या-प्रमाणे त्याने शेजारपाजारच्या लहान मोठ्या राज्यांवर स्वाऱ्या करून आपले राज्य वाढविले. त्याच सुमारास यज्ञ करण्याचा मुहूर्त आला. मुख्य पुरोहित म्हणाला–"महा-राज, पूर्वी कधी झाला नाही असा यज्ञ आपल्या हस्ते झाला पाहिजे." शिव्या बेरडाला तो सल्ला देखील पटला.

राज्याचे अधिकारी आपल्या पद्धती-प्रमाणे गावोगाव हिंडून प्रजेला त्रास देऊ लागले. यज्ञाला लागणारे अन्न धान्य, सोने, चांदी लुटून घेऊन आले. अभूतपूर्व असे ब्रह्मभोज झाले. शिव्या बेरडाने दानधर्म करून ब्राह्मणांचा सत्कार केला.

त्या ब्राह्मणमंडळीत रामशर्मासुद्धा होता. त्याला पाहून शिव्या बेरडाला त्याला कोठे तरी पाहण्याचा भास झाला. रामशर्मा मोठे दान मिळेल या आशेने म्हणाला–"महाराजाधिराज! आपण माझ्या सल्ल्या-प्रमाणे राज्य मिळवून धर्माची स्थापना केलीत आणि अधर्माचे उच्चाटन केलेत. आपली कीर्तिचंद्रिका नित्य वाढत राहो आणि आपल्या छत्रछायेत आमच्या सारख्या गरिबांना आश्रय मिळत राहो."

शिव्या बेरडाला मुस्कुटात मारल्यासारखे झाले. दानधर्म आदि विधी संपल्यावर तो मदनवर्माच्या मुलाचा राज्याभिषेक करून देण्यास मंत्र्याला गुप्तपणे सांगून रात्रीच्या-रात्री घोड्यावर बसून जंगलात निघून गेला.

महाराजांना इहलोकाचा वीट आल्यामुळे त्यांनी वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश केला असल्याचे प्रजेला सांगून मंत्र्याने प्रजेच्या मनाचे समाधान केले.

दुसऱ्या दिवशी मदनवर्माचा राज्या-भिषेक झाला.

[illegible] कीर्ती मिळविली. श्रीमंतांना लुटून गरिबांचे रक्षण करणारा, चोर झाला म्हणून काय झाले. हा चोर सिंहासनाला लाथ मारून प्रजेची सेवा करणारा खरा राजाच आहे, असे लोक म्हणू लागले.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले–"राजा! शिव्या बेरड धर्मस्थापना कर-ण्याच्या हेतूने राजा झाला होता. ते ध्येय व त्यासाठी मिळविलेले राज्य त्याने कां सोडले आणि पुन्हां चोरीचा धंदा कां करू लागला? यज्ञांविरुद्ध तो किती बोलला होता आणि नंतर स्वतः यज्ञ करायला कसा काय तयार झाला? या प्रश्नांची उत्तरे माहीत असून तू दिली नाहीस तर, तुला माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील.

विक्रमादित्य म्हणाला–"अधर्म करणा-ऱ्या राजाला प्रजेच्या सहकाराची गरजच काय? धर्मस्थापना फार कठीण काम आहे. त्याला सर्व तऱ्हेच्या लोकांच्या सहकाराची गरज असते. अधर्म करणाऱ्याचे पारिपत्य करण्याची प्रतिज्ञा करणाऱ्या शिव्या बेरडाला राजा होतांच तो धर्मस्थापना करू शकेल असे वाटले. परंतु राजा झाल्यावर राजाला सुद्धां बंधने असतात. राज्यधर्म निभावण्या-साठी अनेकांवर अवलंबून रहावे लागते. ते एक दुष्टचक्र आहे. त्यात फिरणे जन्माने जो राजा आहे त्यालाच शक्य आहे. नव्याने धर्मस्थापनेच्या उत्साहाने राजा झालेल्या चोरां लुटेऱ्यांना ते शक्य नाही. त्यापेक्षां चोर राहूनच धर्माचे जेवढे पालन करता येईल तेवढे करावे असे त्याला वाटले. यज्ञाचा विरोध त्याने केवढा केला होता. परंतु त्या दुष्टचक्रात सांपडल्यावर त्याला तो यज्ञदेखील करावा लागला. म्हणून राजा परतंत्रच असतो. याउलट तो चोरीचा धंदा करून देखील स्वतंत्रच होता, असा त्याला ज्ञानोदय झाला."

अशातऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह अदृश्य झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. (कल्पित)

परीक्षा

कावेरी नदीच्या काठी शंकरभट नावाचा एक विद्वान पंडित रहात असे. तो आपल्या शिष्यांची जेवणाखाण्याची व्यवस्था करून विद्यादान करीत असे. त्याच्याकडे अनेक शिष्य वेदाध्ययन करीत असत. जगन्नाथ नावाचा एक शिष्य त्याच्याकडे पुष्कळ दिवस विद्याभ्यास करीत होता. त्याचे लक्ष विद्याभ्यासाकडे कमी होऊ लागल्यासारखे शंकरभटाला वाटू लागले. त्याने ती गोष्ट आपल्या बायकोला सांगितली.

ती म्हणाली–"होय, मलासुद्धा तसेच वाटू लागले आहे, त्याचे थोडेदेखील लक्ष अभ्यासाकडे नाही." दुसऱ्या दिवशी तिने जगन्नाथाला नेहमीसारखे जेवायला वाढले आणि भातावर एरंडेल वाढले. जगन्नाथाने भात कालवून घास घेतला आणि संकोच करीत त्याने विचारले–"आई! भातावर आज एरंडेल वाढलेत का?"

"बाळा होय! मी किती दिवस झाले भातावर एरंडेलच वाढीत आले. परंतु अभ्यासात तुझे लक्ष असल्यामुळे भातावर एरंडेल वाढल्याचे तुझ्या लक्षात आले नसेल. आतां तुझा विद्याभ्यास संपला आहे, म्हणून तुला ते कळले." शंकरभटाची बायको म्हणाली.

त्याच दिवशी शंकरभटाने जगन्नाथाला निरोप दिला आणि घरी जायला सांगितले.

कर्जवसूली

एका गावी धर्मू नावाचा एक धर्मभीरू श्रीमंत मनुष्य रहात असे. तो गावातल्या लोकांना अल्पव्याजाने लहान मोठी कर्जे देत असे. कर्ज वसूल करताना तो कर्जदारांना त्रास देत नसे.

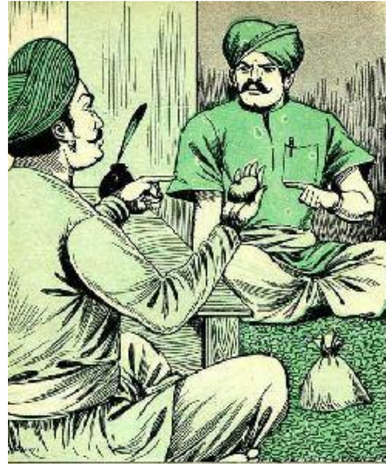
कर्ज वसूल करण्यासाठी त्याने निरनिराळ्या युक्त्या काढल्या होत्या. उदाहरणार्थ त्याने सोमशर्मा नांवाच्या एका प्रतिष्ठित ब्राह्मणाला कर्ज दिले होते. तो ब्राह्मण धर्मूकडून पन्नास रुपये कर्जाऊ रक्कम घेऊन म्हणाला–"धर्मूशेट! तुम्ही, माझ्याकडून कागद लिहवून घेतल्याशिवाय किंवा साक्षीदार ठेवल्याशिवाय मला कर्ज दिलेत, समजा, मी परत केले नाही तर!"

धर्मूशेट स्मित करून म्हणाला–"तुमच्या सारख्यांकडून कागद साक्ष वगैरे कशाला हो करवून घ्यायची? तुम्ही कबूल केलेल्या दिवशी नक्की परत कराल. समजा, तुम्ही परत केलेच नाहीत तर एका भिक्षुक ब्राह्मणाला मी दान केले असे मानून स्वस्थ बसेन, पन्नास रुपये गेल्याने माझे फार मोठे नुकसान होणार, असे थोडेच आहे."

सोमशर्माने तेवढ्यावर ठरल्या वेळी कर्जाची रक्कम फेडली.

धर्मूशेटच्या शेजारी सुब्बूशेट नावाचा एक लोभी सावकार रहात असे. त्याने कर्जाऊ दिलेली रक्कम किंवा व्याजाची रक्कम वसूल होत नसे. तशी त्याला समजूत बेताचीच होती. धर्मूशेटला कर्जाची रक्कम वसूल करण्याची पद्धत चांगली माहीत आहे, हे त्याला माहीत होते. त्याच्या जवळून ती शिकून घ्यावी असे त्याला वाटले. परंतु सावकारीचे ते गुपित धर्मूशेट त्याला कसे काय कळू देणार, अशी शंका त्याच्या मनात होती. परंतु ते गुपित शिकून घेण्याची युक्ति त्याला सुचली. धर्मूशेटकडे जाऊन कर्जाऊ

सौ. व. स. नाईक

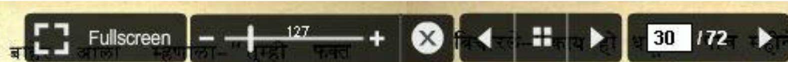

रक्कम मागून घ्यावी आणि तो आपल्याकडून तीं कशी वसूल करतो हे पहावे. ती युक्ती सुचल्याबद्दल त्याला फार आनंद झाला आणि धर्मूशेटकडे जाऊन त्याने शभर रुपये कर्जाऊ मागितले.

धर्मूशेटने आश्चर्य चकित होऊन विचारले—"मी कर्ज देऊ म्हणता, सुब्बुशेट?"

"वेळप्रसंग कोणावर येत नाही! तुमच्या शिवाय मला इतर कोणाकडे जाणं आवडलं नाही बघा! एक दोन महिन्यात परत करतो" सुब्बुशेट म्हणाला.

धर्मूशेट क्षणभरच विचार करून म्हणाला—"बरं तर देतो!" आणि घरात जाऊन शभर रुपये आणि एक दगड घेऊन

आला म्हणाला—"तुम्ही फक्त एकदांच या दगडाला हात लावा."

"कशाला हो?" आश्चर्यचकित होऊन सुब्बुशेटने विचारले.

"असेच, विशेष असे काही नाही!" धर्मूशेट म्हणाला.

सुब्बुशेटने त्या दगडाला स्पर्श करून शभर रुपये घेतले, तेव्हा धर्मूशेट त्याला म्हणाला—"व्याज महिन्याला दोन रुपये बर का!"

आपल्याकडून धर्मूशेट व्याज जास्त मागतो आहे, हे सुब्बूशेटने पाहिले परंतु कर्जाची रक्कम वसूल करण्याची पद्धत शिकून घेण्यासाठी त्याने शभर रुपये घेतले असल्याकारणाने व्याजाचा दर जास्त असूनही त्याने तो मान्य केला.

चारपाच महिने लोटले, परतु सुब्बुशेटने कर्जाची रक्कम परत करण्याचे नाव काढले नाही की धर्मूशेटने त्याविषयी एका शब्दाने सुब्बूशेटला विचारले नाही.

सुब्बुशेटने पांच महिने शांतपणे वाट पाहिली की, धर्मूशेट कर्जाची रक्कम किंवा व्याजाची रक्कम परत करतोस का, विचारील परंतु तसे न झालेले पाहून त्याला वाटू लागले की बहुतेक धर्मूशेट कर्जाची गोष्ट पार विसरून गेला असावा. शेवटी तो स्वत. धर्मूशेटला जाऊन भेटला आणि

विचारले—"काय हो धर्मूशेट ... महिने झाले, तुम्ही काहीच विचारले नाही?"

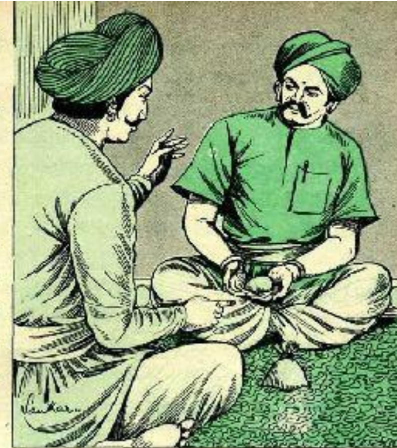
"मी कसा विसरेन? तुम्ही उशीर केलात तर त्यात काय?" धर्मूशेट म्हणाला.

"समजा, मी कर्ज किंवा व्याज नाही दिले, तर?" सुब्बुशेटने विचारले.

"ते शक्यच नाही. तुम्ही पैसे घेताना एका दगडाला स्पर्श केला होतात, ती गोष्ट लक्षात आहे का? तो दगड म्हणजे सामान्य दगड नव्हे. त्या दगडाला हात लावून दिलेले वचन स्पर्श करणारा कधी मोडणेच शक्य नाही. असा महिमा आहे त्या दगडाचा." धर्मूशेट म्हणाला.

धर्मूशेटचे ते गुपित कळतांच सुब्बुशेट म्हणाला—"अस्सं!" आणि मनात म्हणाला, हे याचे गुपित आपल्याला कळले! थोडा वेळ विचार करून म्हणाला—"काय हो धर्मूशेट! मी दिलेली कर्जे, कित्येक वर्षे लोटली, वसूलच होत नाहीत. मला देतां का तो दगड काही दिवस? कर्ज वसूली संपल्यावर मी तो परत आणून देतो."

"काही हरकत नाही. माझ्याजवळ अगदी तसाच महिमा असलेला दुसरा एक दगड आहे. मी तो तुम्हांला विकत देतो, तुम्ही कायमचा ठेवून घ्या. निरुपयोगी ठरला तर मी तो परत घेईन." धर्मूशेट म्हणाला.

सुब्बुशेटला परमानंद झाला. "काय किंमत आहे याची?" त्याने धर्मूशेटला विचारले.

धर्मशेटने त्या दगडाची किंमत एकशे दहा रुपये सांगितली.

सुब्बुशेट लगेच घरी जाऊन एक पिशवी घेऊन आला. त्याच्या तोंडावरून तो उदास व दु:खी दिसला. म्हणाला—"घरी जाऊन मी पाहिले, आणायला पाहिजे होते, तेवढे पैसे घरात नव्हते. फक्त एकशे दहाच रुपये होते. ते दगड द्या. कर्जाची रक्कम व्याजासकट मागाहून देतो आणून."

"काही हरकत नाही. थोडा उशीर झाला म्हणून काय बिघडले! तेवढेच व्याज

वाटेल मिळेल." असे म्हणत धर्मूशेटने पैसे ठेवून घेऊन तो दगड सुब्बुशेटला दिला.

दगड मिळाल्यानंतर सुब्बुशेटचे साहस बहुतच वाढले. कर्ज मागायला कोणी आले की व्याज चढवून लावून त्याने कर्जाच्या मोठमोठया रकमा द्यायला सुरवात केली. कोणाकडून कागद लिहून घेणे किंवा साक्ष ठेवणेदेखील त्याला अनावश्यक वाटले. ते कळल्यावर लोक व्याजाचा दर जास्त असूनही कर्ज मागायला येऊ लागलें. प्रत्येकाला त्या दगडाला स्पर्श करायला सांगून सुब्बुशेटने कर्जाची रक्कम दिली.

महिन्यामागून महिने लोटले, सुब्बुशेटकडे कोणी कर्ज मागायला आला नाही की कर्ज परत द्यायला आला नाही. सात आठ महिने वाट पाहून सुब्बुशेट धर्मूशेटकडे गेला आणि विचारले–"हे कसे काय ?"

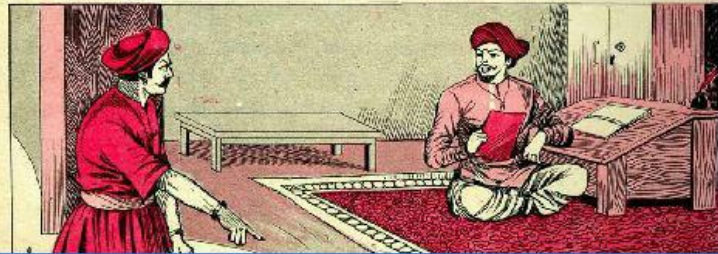
"पुरे एक वर्षभर वाट पहा !" धर्मूशेट म्हणाला.

ते वर्षदेखील लोटले. सुब्बुशेट कर्ज दिलेली रक्कम परत येत नाही हे पाहून [illegible] परत आला नाही. आतांमात्र सुब्बुशेटला धीर धरवेना. तो धर्मूशेटच्या घरी गेला आणि रागाने तो दगड त्याच्यासमोर टाकीत म्हणाला–"सर्व लबाडी आणि लुच्चेगिरी ! मी तुझ्या शब्दावर विश्वास ठेवून तो दगड विकत घेऊन गेलो आणि स्वतःचे फार मोठे नुकसान करून घेतले !"

"मला त्या दगडाने नाही बुवा फसविले. चांगला उपयोगी पडला तो !" धर्मूशेट शांतपणे उत्तरला.

"तुझे तोंड, म्हणे चांगला उपयोगी पडला ! एक वर्ष लोटले, मला तू कर्जाऊ दिलेल्या रकमेपैकी एक पैदेखील वसूल झाली आहे का? तुझ्या दगडात्त तरी महिमा कोठे आहे रे ?"

"कर्ज वसूल कां नाही होणार? व्याजासकट वसूल झाले ! मी तो दगड तुला फुकटात दिला होता. तू दिलेले पैसे मी तुला दिलेल्या कर्जाची रक्कम व व्याज म्हणून जमा करून घेतले." धर्मूशेट म्हणाला.

ताजा माल

एका दुकानासमोर 'ताजे मासे येथे मिळतील' अशी पाटी लावलेली होती. लोक दुकानात मासे विकत घेत होते. फक्त एकाने एक मासा हातात उचलून प्रथम तो तोंडाजवळ आणि नंतर कानाजवळ थोडा वेळ ठेवून चटईवरच्या माशात टाकून दिला.

मासेवाल्याने ते पाहून त्याला विचारले–"काय हो, येथे जुनी शिळी मासळी मिळत नाही, बरं का ! वासच घेऊन पाहायचा झाला तर मासा नाकाजवळ न्यावा लागतो. तोंडाजवळ आणि कानाजवळ नेऊन काय पाहतां ?" असे म्हणत मासेवाला हंसला.

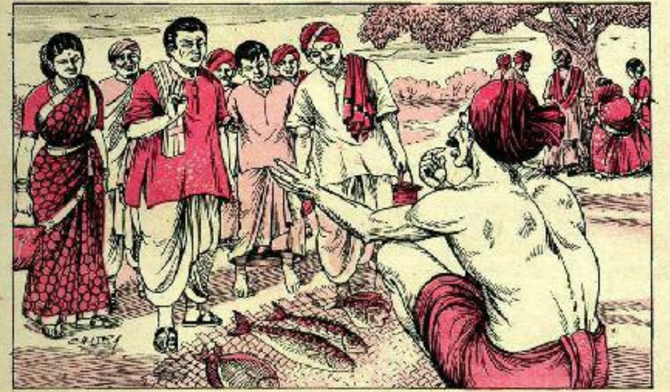
"मी वास नाही घेतला माशाचा, मी त्याच्याशी बोललो." मासे घ्यायला आलेला गिऱ्हाईक म्हणाला.

मासे घ्यायला आलेले सर्व चकित होऊन त्याच्याकडे पाहू लागले.

"अस्सं ! मासा काय म्हणाला, सांगाल तरी !" मासेवाल्याने विचारले.

"मला समुद्रातून येऊन तीन दिवस झाले. म्हणून समुद्रातल्या ताज्या बातम्या मला माहीत नाहीत हो, असे तो मासा म्हणाला." गिऱ्हाइकाने उत्तर दिले.

त्याचे ते बोलणे ऐकून सर्व गिऱ्हाईक खदखदा हसू लागले. मासेवाला लाजल्यासारखा खाली बघून हंसू लागला.

पाहिलें म्यां ह्या डोळा

कावेरी नदीतीरी नारायणानंद नांवाचे एक सन्यासी आणि अयाचक नांवाचा त्याचा शिष्य रहात असत. दोघे एकदा रामेश्वर यात्रेला निघाले.

वाटेत स्वामीजींना तहान लागली, म्हणून ते एका झाडाखाली बसले आणि शिष्याला तांब्या घेऊन जाऊन कोठे प्यायला पाणी मिळते का पाहून यायला पाठविले. अयाचक तांब्या घेऊन पाण्याच्या शोधार्थ हिंडत असता त्याला एका झाडाखाली एक मनुष्य खाण्यासाठी आपले गाठोडे सोडीत असलेला दिसला. समोर पाणी भरून तांब्या ठेवलेला होता. त्याला विचारले तर तो थोडेसे पाणी देईल, नाहीतर पाणी कोठे मिळेल हे सांगेल असा विचार करून तो त्या माणसाकडे जाऊ लागला.

ते पाहून त्या माणसाने घाईघाईने तोंडात घातलेला घास गिळतच आपले गाठोडे बांधून उचलले आणि तांब्या घेऊन पळून गेला. अयाचक मनातल्या मनात हसला आणि जवळपास कोठे पाणी आहे का पाहू लागला. सुदैवाने पाणी मिळाले. ते घेऊन आपल्या गुरुजींना देण्यासाठी तो परतला. वाटेत त्याला एक मनुष्य मरून पडलेला दिसला. शेजारी पडलेल्या तांब्यावरून आणि गाठोड्यातले अन्न कावळे खात होते त्या गाठोड्यावरून झाडाखालून पळून गेलेला मनुष्य तो हाच हे अयाचकाने ओळखले. घास घशात अडकून हा मनुष्य मेला असावा असे त्याला वाटले.

त्याने आपल्या गुरुजींना प्यायाला पाणी दिले आणि घडलेले वृत्त सांगितले.

"त्याचे ते प्रेत तसे सोडून जाणे बरोबर नाही. आपले कर्तव्य पुरे केले पाहिजे' चल! असे स्वामी नारायणानंद म्हणाले आणि प्रेत पडले होते तिकडे निघाले.

श्री हनुमंत ना. शिरशीकर

[illegible] गोळा करून घेऊन आला आणि चिता पेटवायला विस्तव पण आणला.

चिता जळत असता स्वामी नारायणानंद आकाशात उठणारे धुराचे लोट पहात म्हणाले–"चांगली गती मिळाली बिचाऱ्याला, स्वर्ग मिळाला. अगदी अनाथासारखा मेला होता, माझा हेतू पूर्ण झाला."

अयाचकाला त्या सर्वाचा काहीच अर्थबोध झाला नाही.

"अतिथीला जेवण न द्यावे लागावे म्हणून पळून जाणाऱ्या पापी माणसाची, गुरुवर्य! आपण अन्त्येष्टी काय केलीत आणि त्याला स्वर्ग मिळाला काय म्हणतां?" शिष्य म्हणाला.

"त्याला मरण आले त्याबरोबर त्याचे पाप व पुण्य दोन्हींचा क्षय झाला. त्याने नकळत एखादे पुण्य केले असावे. उदाहरणार्थ मरते वेळी त्याला कळल्याशिवाय त्याचा आहार पक्ष्यांना किंवा इतर प्राण्यांना मिळाला. त्याच्या या एका पुण्यकर्मामुळे त्याला स्वर्गप्राप्ती व्हायला पाहिजे असे मानून मी त्याची उत्तरक्रिया केली. माझा तो हेतू पूर्ण झालेला मी या डोळ्यांनी पाहिला." स्वामी नारायणानंद म्हणाले.

"तरमग मला कां दिसू नये ते?" अयाचकने गुरुजींना विचारले.

"मी त्याला उत्तर म्हणून तुला एक जुनी घडलेली गोष्ट सांगतो. ऐक!" असे सांगून स्वामी नारायण गोष्ट सांगू लागले.

कित्येक वर्षे, म्हणजे शतके होऊन गेली, कुमारिल भट्ट नांवाचे एक थोर ज्ञानी पुरुष होऊन गेले. त्यांचा वेदांवर आणि त्यात वर्णिलेल्या कर्मकांडावर पूर्ण विश्वास होता. त्या काळात बौद्धधर्मानुयांकडून वेदांचे खंडन होत असे. आपल्या धर्माचा प्रचार करण्यासाठी बौद्ध तसे करीत असत. त्यांच्या प्रचाराचे खंडन करावयाचे झाले तर बौद्ध धर्मात ज्या उणीवा आहेत त्यांची माहिती

चांगली करून घेतली पाहिजे असे कुमारिल भट्टांना वाटले व ते बौद्ध भिक्षूंचा वेष धारण करून प्रयागला एका बौद्ध विहारात राहून त्यांच्या धर्माविषयी अध्ययन करू लागले.

पुढे काही दिवसांनी विहारातल्या बौद्ध भिक्षूंना कुमारिल भट्ट हा बौद्ध धर्माचा शत्रू आहे या गोष्टीची खात्री झाली. त्याला जिवंत सोडतां कामा नये असे मनाशी ठरवून त्यांनी त्याला सातव्या मजल्यावरून खाली ढकलले. खाली पडत असतां कुमारिल भट्ट मनात म्हणाले—"वेद खरे असतील तर माझ्या केसाला ही धक्का लागणार नाही." त्याप्रमाणे काही दुखापत झाल्याशिवाय कुमारिल भट्ट जमिनीवर पडले. मात्र डोळ्यात एक बा[illegible] खडा गेल्याने डोळा ठणकत होता.

"माझा वेदावर इतका विश्वास असून ही माझा डोळा कां ठणकतो आहे?" त्यांनी आपल्या गुरुजींना विचारले.

गुरुजी म्हणाले—"तुझा वेदांवर पूर्ण विश्वास नव्हता. कारण तू मनात म्हणालास 'वेद खरे असतील तर' म्हणजे तुझ्या मनात थोडी का होईना शंका होती. परंतु जर का तू 'वेद माझे नक्कीच रक्षण करतील' असे म्हणाला असतास तर तुला थोडादेखील त्रास झाला नसता."

स्वामीजींनी तो गोष्ट सांगून अयाचकला विचारले—"मला जे दृश्य दिसले ते तुला कां दिसले नाही, हे आतां कळले असेल?"

"त्या थोर पुरुषाच्या गोष्टीशी या पा[illegible] [illegible] तो कोठे आणि हा कोठे? दोघांची तुलना कशी काय हे नाही मला कळले." अयाचक म्हणाला.

"अस्सं, तर तुला आणखी एक गोष्ट सांगतो. ती ऐकल्यावर तुला दोन्हींचा परस्पर संबंध काय आहे, हे कळेल." स्वामी नारायणानंद गोष्ट सांगू लागले.

सनंदन नांवाचा एक भक्त होता. त्याने एका योगेश्वराकडून नरसिंह मंत्र शिकून घेतला आणि नरसिंहाचे दर्शन व्हावे यासाठी जंगलात एकांत स्थानी समाधी धरून बसला. तेव्हां एक पारधी एका हरणाचा पाठलाग करीत तेथे आला आणि त्याने सनंदनाला विचारले—"इकडून एक हरण गेले ते पाहिलेस का रे तू?"

"मी ध्यानमग्न होतो, मला कसे काय दिसणार ते?" सनंदनने विचारले.

"तू या अरण्यात असा कां रे बसला आहेस?" असे पारध्याने विचारले.

पारध्याला मोठमोठ्या गोष्टी काय कळणार? असा विचार करून सनंदन म्हणाला—"मी तुझ्यासारखा एक पारधीच आहे. तू एका हरणासाठी हिंडतो आहेस. मी देखील एक सावज धरण्यासाठी ध्यान धरून बसलो आहे." सनंदन म्हणाला आणि त्याने नरसिंहावताराचे वर्णन करून सांगितले.

"जंगलातल्या सर्व रानटी जनावरांची मला माहिती आहे. तू म्हणतोस तसे

जनावर या जंगलात कोठेही नाही." पारधी म्हणाला.

"आहे, परंतु तुला ते दिसणार नाही!" सनंदन म्हणाला.

"तू ज्ञानी आहेस आणि तसे जनावर आहे म्हणतोस तर ते मी धरून आणून देतो तुला." असे सांगून तो पारधी तसे जनावर शोधायला निघाला. त्याने सर्व जंगल चाळून काढले. पण ते त्याला कोठे दिसले नाही. वचन दिल्याप्रमाणे करू शकला नाही म्हणून दुःखी होऊन पारधी गळयाला फास लावून घ्यायला निघाला.

त्याच वेळी एक अर्धासिंह व अर्धा पुरुष असे एक जनावर समोर उभे असलेले त्याला दिसले. त्याने आपल्या गळयातला फास काढला आणि ती दोरी त्या जनावराच्या गळयात बांधली आणि त्याला ओढत आणून सनंदन समोर उभा करून म्हणाला—"हे पहा रे! तू सांगितलेस ते जनावर शेवटी सांपडले. हे पहा!" परंतु सनंदनला काही दिसले नाही. परंतु त्याच्या [illegible] हे शब्द [illegible]— "सनंदना! पार-[illegible] गुरुउपदेश मिळाला नाही असं समजून तू त्याला कमी लेखलेस. तुझ्या ध्यानासमाधी पेक्षां त्याची श्रद्धा व विश्वास मोठा दांडगा आहे, हे लक्षात ठेव."

सनंदन पारध्याला म्हणाला—"तू आपल्या विश्वासामुळे त्या जनावराला बांधू शकलास. मी त्याचे ध्यान धरून आणि समाधी लावून बसलो होतो तरी त्याचे दर्शन मला घडले नाही. मला मिळालेला गुरुउपदेश फुकट गेला. तुझा विश्वासच मोठा आहे."

कथा संपवून स्वामी नारायणानंदांनी शिष्याला विचारले—"मला दिसणारे दृश्य तुला कां दिसत नाही, हे कळले का?"

"कळले! त्या माणसाची सर्व पापे धुवून निघाली आणि त्या माणसाला सद्गती मिळाली असेल असा आपला पूर्ण विश्वास होता, म्हणून आपण त्याची अन्त्येष्टी वगैरे केली. म्हणून आपणांला ते दृश्य दिसले. माझ्यात तो विश्वास नसल्यामुळे मला ते दृश्य दिसले नाही." अयाचक म्हणाला.

फसायला कारण

एकदां एका राजाच्या मनात एक फार मोठी शंका उत्पन्न झाली. मोठमोठी हुशार व चतुर मंडळीसुद्धां फसतात त्याचे कारण काय?

राजाने, त्या शंकेचे निरसन करून देणारास आपले अर्धे राज्य बक्षिस देण्यात येईल, असे जाहीर केले. विनाकारण आपल्याला भंडावून सोडू नये यासाठी त्याने असे देखील जाहीर केले की शंका निरसन न करू शकल्यास शंका निरसनाचा प्रयत्न करणारास फांशीची शिक्षा देण्यात येईल. शिक्षेचे नाव ऐकूनच कोणी धाडस करायला पुढे आला नाही.

एके दिवशी एक तरुण मनुष्य राजाशी एकांतात बोलायचे आहे असे सांगून म्हणाला—"महाराज! मी आपल्या शेजारचा राजा कांचनवर्मा याचा अंतरंग मित्र आहे. आपण त्याला जिंकू शकालसे वाटत नाही. परंतु उद्यां आमचा राजा वनराजेश्वरी देवीच्या दर्शनासाठी एकटा जंगलात येणार आहे. त्याने आमच्या धाकट्या भावाला विनाकारण फांशीची शिक्षा दिली. उद्यां आपण वेष पालटून माझ्याबरोबर जंगलात येऊन त्याला कैद केलेत तर त्याच्यावर सूड उगविल्याचा आनंद मला होईल व आपणांला त्याला जिंकल्याचा."

राजाला फार आनंद झाला आणि दुसऱ्या दिवशी त्या तरुण माणसाबरोबर तो जंगलात गेला. परंतु जंगलात चौघां जणांनी राजावर अचानक हल्ला करून त्याला कैद केले. राजा "लबाडी! लबाडी!" असा ओरडला.

"क्षमा करा महाराज! मी आपलीच प्रजा आहे. लोक फसतात ते आपल्याच स्वार्थीपणामुळे किंवा लोभी वृत्तीमुळे हे आपणांस पटवून देण्यासाठी मी हे सर्व नाटक रचले होते." तो तरुण म्हणाला. ते ऐकून राजाने त्याला अर्धे राज्य दिलेच, त्याचबरोबर राजकन्येशी त्याचे लग्न करून देऊन त्याला आपला जांवई करून घेतले.

चूक पदरात बांधून दिली

एका गावात एक चिक्कू जमीनदार रहात असे. त्याच्याकडे कोणी मजूर टिकत नसे. कोणी मन लावून पुरे होईपर्यंत काम केलेच तर काम पुरे झाल्याबरोबर जमीनदार त्याच्या कामात काहीतरी दोष काढून मजुरीचे पैसे कापून त्या मजुराला कामावरून काढून टाकीत असे.

फक्त धोंडू नावाचा एक भोळा मजूर त्या जमीनदाराकडे त्याच्या बापाच्या वेळेपासून काम करीत असे. जमीनदाराने त्याला पगार दिला असो किंवा नसो, तो काही बोलल्याशिवाय काम करीत असे. तो एक इमानदार नोकर होता.

एकदां जमीनदाराने काही तरी खोटेनाटे सांगून त्या गरीब नोकराचा एक महिन्याचा पगार उडविला. त्याने त्या महिन्याचा पगार मिळावा म्हणून जमीनदाराजवळ किती विनवण्या केल्या. परंतु त्याला त्या महिन्यात रिकाम्या हातानेच घरी परतावे लागले. म्हणून त्याच्या बायको मुलांना देखील फार वाईट वाटले. त्याला खंडू नावाचा एक सतरा अठरा वर्षांचा मुलगा होता. त्याला ती गोष्ट खपली नाही. तो आपल्या बापाला म्हणाला–"बाबा, तुमचे वय झाले आहे. तुम्ही आता आराम करा. उद्यांपासून मी कामावर जातो."

दुसऱ्या दिवशी खंडू कामावर गेला. जमीनदाराने विचारले–"कोण रे तू?"

"मी धोंडीबाचा मुलगा खंडू." खंडू म्हणाला.

"तुझा बाप कां नाही आला कामावर?" जमीनदाराने विचारले.

"यापुढे मीच येत जाईन. महिनाभर मीच काम करणार आहे, आपल्या घरी. महिना अखेरीला पगार माझ्याच हातात देण्याची कृपा करावी." खंडू म्हणाला.

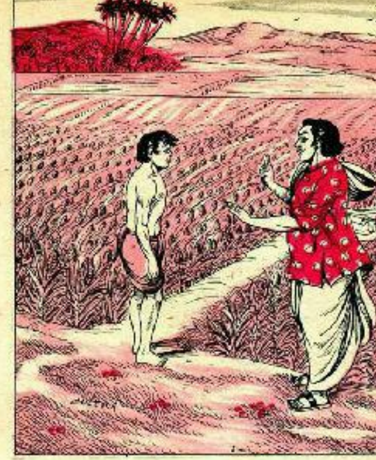
श्री गो. र. धोपाटे

[illegible] दररोज मजुरी घ्यावयाची नाही, स्वत:च खंडू म्हणाला ते ऐकून जमीनदाराला फार आनंद झाला. कारण पगाराचे अगर मजुरीचे पैसे दाबायला महिन्याचा अवधीच बरा. तो म्हणाला–"हे पहा खंडू, मी तुला जे काम सांगेन ते काम कसे का असेना डोळे मिटून करीत जा. असेल कबूल तर आजपासूनच कामाला लाग."

खंडूने जमीनदाराच्या इच्छेप्रमाणे काम करण्याचे कबूल केले. त्याने विचार केला, जमीनदाराने सांगितलेले काम करणे आपल्याला शक्य वाटले नाही तर वाटेल तेव्हां ते काम सोडून जातां येईल. जमीनदाराने मक्याच्या शेताला पाणी लावून त्याची राखण करण्याचे काम सांगितले. त्याला महिना अखेरीला कामावरून कसे काढून टाकायचे आणि पगार कसा दाबायचा वगैरे गोष्टी मनात योजून ठेवल्या होत्या.

महिना संपत आला, आणि कापणीची वेळ येऊन ठेपली.

जमीनदार शेताची पाहणी करून खंडूला म्हणाला–"हे पहा खंडू, मक्याच्या कांहीं ताटांना एकेकच कणीस लागले आहे आणि कांहींना दोन दोन आहेत. प्रत्येक ताटाला दोन दोन कणसे असायला पाहिजेत." असे

सांगून स्वत:च्या चातुर्यावर मनातल्या मनात फुलून स्वारी घरी गेली.

खंडूदेखील कमी खूष झाला नाही. दोन तीन दिवसांनी जमीनदार पुन्हां शेताच्या पाहणीला आला. या वेळी प्रत्येक ताटाला दोनदोन कणसे आहेत हे पाहून तो चकित झाला. परंतु दुसऱ्याच क्षणाला खंडूचा उपद्व्याप त्याच्या लक्षात आला. त्याने एकेक कणीस असलेली ताटे उपटून टाकून त्यांवरची कणसे गडप केली होती. परंतु आतां त्याला ती गोष्ट कशी विचारायची? कारण त्याने स्वत:च त्याला एक एक ताटाला दोनदोन कणसे राहतील असे झाले पाहिजे असे सांगितले होते.

याखेपेस जमीनदार खंडूला म्हणाला– "खंडू! मक्याच्या प्रत्येक ताटाला दोन दोन कणसे कशी काय रे? इतरांच्या शेतासारखे आपले शेत असले पाहिजे!" असे सांगून जमीनदार निघून गेला.

खंडूने विचार करीत वेळ घालविला नाही. ताटांवरचे एकेक कणीस तोडून त्याने बाजारात नेऊन विकून टाकले.

दुसऱ्या दिवशी जमीनदाराने येऊन पाहिले तर कांहीं ताटांवर दोन दोन व कांहीं वर एकेकच कणीस दिसले. आतां मात्र तो स्वतःला आवरू शकला नाही. रागाने म्हणाला–"तुला मी यासाठी कामावर नेमले होते का? थांब मी पोलीसाला बोलावून घेऊन येतो." आणि निघाला.

खंडू त्याच्या पाठोपाठ निघाला. म्हणाला–"मालक! आपणच मला नेमतांना ही अट नव्हती का घातलीत की आपण सांगाल ते आणि तसेच काम मी डोळे मिटून केले पाहिजे. आपण सांगितलेत तसे काम नाही का केले. आता तुम्ही पोली-स[illegible] या, काही फायदा नाही."

पोलीस आला तरी खंडू जमीनदाराने सांगितल्याप्रमाणे काम केल्याचे सांगून मोकळा होणार आणि कित्येक मजुरांची मजुरी दाबून ठेवल्याची गोष्ट बाहेर पडणार. म्हणुन तो गप्प बसला.

दुसऱ्या दिवशी खंडू जमीनदाराच्या घरी जाऊन म्हणाला–"मालक आपली कणसे विकून जे पैसे मिळाले त्यातला बाबांचा पगार व आपला एक महिन्याचा पगार ठेवून घेऊन बाकीचे परत करायला आलो आहे."

खंडूचा तो इमानीपणा पाहून जमीनदार थक्कच झाला. म्हणाला–"खंडू! मला इतक्या दिवसांनी हवा होता तसा चांगला नोकर मिळाला आहे. या पुढे मी तुला दर महिन्याचा पगार महिना अखेरीस नियमितपणे देत जाईन." खंडू नकार देऊ शकला नाही आणि काम सोडून गेला नाही.

विसराळू

एका गावी सोमू नावाचा एक विसराळू मनुष्य रहात असे. तो लहानपणापासूनच विसराळू होता. एका दुर्दैवी मुलीच्या दुर्दैवी बापाने सोमूला आपला जावई करून घेतले सोमूच्या गावा शेजारीच त्याचे सासुरवाड होते.

लग्न होऊन एक वर्ष पुरे झाले नव्हते. दिवाळसणासाठी सासरा बोलवायला आला. जाण्यापूर्वी जांवयाला म्हणाला–"परवां आहे दिवाळी. उद्यांच दोघं वस्तीला या."

सासरा गेल्यावर सोमू सासरा कशासाठी आला होता हे विसरून गेला. त्याने बायकोला विचारले–"काय ग? बाबा कशाला आले होते? ते काही म्हणाले का?"

"आतां तुमच्या विसराळूपणाला काय म्हणायचे? उद्यां वस्तीला या म्हणाले. परवा दिवाळसण आहे ना!" बायको थोडीशी चिडल्यासारखीच बोलली.

दुसऱ्या दिवशी बायकोने नवऱ्याला पहाटे उठवून गाडी तयार ठेवायला सांगितले म्हणाली–"आपल्याच गाडीतून जाऊ."

सोमू मागच्या दारी गाडी होती ती समोर ओढून घेऊन आला. गाडीत गवत अंथरून वर सतरजी अथरली. दोघे निघायच्या तयारीत होते, परंतु कुलुप मिळेना. सोमू बायकोला कावून म्हणाला–"मला विसराळू म्हणता म्हणता तूच विसराळू निघालीस की. कुलुप काढ हुडकून कोठे आहे ते." असे म्हणत सोमूने हातातले कुलुप कोनाड्यात ठेवले. आणि आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे विसरून जाऊ नये म्हणून त्याने हातात कुलूप घतले होते. नेमकी तीच गोष्ट तो विसरून गेला आणि बायको कुलूप शोधायला निघाली तेव्हा कोनाड्यात आपण कुलूपच ठेवीत आहो ही गोष्टदेखील त्याच्या ध्यानीमनी नव्हती.

श्री उदय शं. जोशी

कुलूप कोनाड्यात होते ते उचलतांना बायको म्हणाली–"हे काय येथे कोणी ठेवले?"

"अरे हो मीच तर आतां ठेवले." सोमू म्हणाला.

"माझं कपाळ, आणखी काय? हातात कुलूप ठेवून सारं घर पालथं घालविलेत!" बायको म्हणाली.

घराला कुलुप लागलं. पण बैल जागेवर नव्हते. गाडी तयार करीत असतां नोकर बैलांना घेऊन शेतात निघून गेला होता. त्याला सांगायला सोमू विसरला होता.

शेवटी भाड्याची घोडागाडी करून सोमू बायकोला घेऊन सासुरवाडी निघाला. गाडी जोराने धांवताना पाहून सोमू बायकोला म्हणाला–"पहा, आपली बैलांची जोडी, घोडे काय पळतील यांच्यासमोर?"

"माझं फुटकं कपाळ, म्हणून तुमच्या हातून मंगळसूत्र बांधवून घेतलं! अहो, आपण भाड्याच्या गाडीने, नाही का चाललो आहो?" बायको म्हणाली.

...रच्या सुमारास दोघे ठिकाणावर पोंचले. गाडीभाडे द्यायचे विसरून सोमू सरळ घरात गेला. सासऱ्याने भाडे देऊन टाकले आणि जांवयाची विचारपूस करायला घरात गेला.

सोमूची बायको सैंपाकघरात आईला नमस्कार करायला गेली. ओटीवर सासरा व जावई गप्पांत सर्व जग विसरून गेले. घरातून खायला काही आले ते दोघांनी बसून खाऊन घेतले. प्यायला पाणी घेऊन यायला म्हणून सासरा घरात गेला. बाहेर येऊन पाहतो तो जांवई ओटीवर नाहीत. बाहेर धावत अंगणात आला. त्याला एक घोड्याची गाडी जात असलेली दिसली. गाडीत त्याचा जांवई बसलेला होता. सासऱ्याने हांक मारून विचारले–"जांवई बापू! कोठे निघालात?"

गाडीत बसल्याबसल्याच सोमू म्हणाला–"घरी आपली मुलगी वाट पहात असेल. तिला एकटीला घरात भीती वाटेल!" पाहतां पाहतां गाडी डोळ्याआड झाली.

स्वर्गप्राप्ती

एका माणसाने सर्व संसारसुख उपभोगून वृद्धापकाळी जंगलांत जाऊन ईशचिंतन करण्याचे ठरविले. दुसरा मनुष्य जगाचा वीट आल्याने जंगलात गेला. त्याला तेथे पहिल्याने आलेला मनुष्य तपश्चर्या करीत असलेला दिसला. त्याला पाहून दुसऱ्या माणसाला वाटले की या तपस्वी माणसाची सेवाशुश्रूषा केली तर आपल्याला सहजी स्वर्गप्राप्ती होईल. त्याने पहिल्या व्यक्तीला जाऊन विचारले–"हे महात्मा! आपण मला आपला शिष्य करून घेतां का?"

"मला कोणाच्या सेवेची गरज नाही. माझे ध्यानभंग करू नका!" तो मनुष्य म्हणाला आणि पुन्हां डोळे मिटून ध्यानमग्न झाला. दुसऱ्या व्यक्तीने विचार केला की पहिली व्यक्ती खरोखरच थोर तपस्वी आहे. त्याच्या तपश्चर्येत काही विघ्न येऊ न देणे हेच मोठे पुण्यकार्य आहे. म्हणून तो स्वत: तपश्चर्या करीत असतां, कोणी पशुपक्ष्याने येऊन पहिल्या व्यक्तीच्या तपश्चर्येत विघ्न आणू नये याची फिकीर करू लागला. पहिल्या व्यक्तीला दुसरी व्यक्ती काय करीत आहे याची कल्पनादेखील नव्हती.

एके दिवशी ते दोघे तपश्चर्या करीत होते त्या जागेजवळच्या तलावावर एक धोबी कपडे धुवायला आला. कपडे धुण्याच्या आवाजाने दोघांच्या तपश्चर्येत विघ्न येऊ लागले. पहिल्या व्यक्तीने फक्त एकदांच डोळे उघडून पाहिले आणि पुन्हां एकाग्र चित्ताने तपश्चर्येत मग्न झाला.

परंतु दुसरी व्यक्ती रागाने धोब्याला दरडावून सांगू लागली -"मूर्खा! तुला एवढीसुद्धा अक्कल नाही, येथे दोन व्यक्ती तपश्चर्या करीत आहेत. कपडे धुण्याच्या आवाजाने त्यांच्या तपश्चर्येत विघ्न येऊ शकेल, असे नाही वाटले का तुला? जा, चालता हो!"

सौ. सुगुणा रा. माइणकर

"मला तुमच्या तपश्चर्येशी काय संबंध? माझ्या कुटुंबाचे पोट कसे भरणार, ही मला फिकीर आहे. मी आपले काम करतो, तुम्ही आपले करा." धोबी म्हणाला.

दुसरा तपस्वी दररोज धोब्याशी भांडत असे, परंतु धोब्याने तो तलाव सोडला नाही. दररोज येऊन त्याच तलावावर तो कपडे धूत असे.

काही दिवसांनी तो धोबी वारला. दुसरा तपस्वी काही दिवसांनी इहलोकातला प्रवास संपवून परलोकी निघून गेला. पुढे आणखी काही दिवसांनी पहिला तपस्वी-देखील आपला मानव देह सोडून परलोकी निघाला. त्याला दुसरा तपस्वी नरकलोकात खितपत पडलेला दिसला. दुसऱ्या तपस्व्याने पहिल्याला विचारले–"काय हो, मला-देखील आपल्या बरोबर स्वर्गलोकी कां नाही घेऊन जात?" परंतु पहिला तपस्वी काय उत्तर देणार? तो स्वर्गलोकी पोंचला. तेथे त्याला तो धोबी सुखोपभोग करीत बसलेला दिसला. त्या तपस्व्याने त्याला स्वर्गात [illegible] रे, माझ्याबरोबर तपश्चर्या ज्याने केली तो नरकलोकांत कसा काय? आणि आमच्या दोघांच्या तपश्चर्येत विघ्न आणणारा धोबी स्वर्गात कसा काय?"

ते ऐकून देवदूत म्हणाला–"या धोब्याने तुला एकाग्र चित्ताने तपश्चर्या करायला भाग पाडून तुला एक प्रकारे मदतच केली. त्याच्या कपडे धुण्यामुळे जो आवाज होई त्यामुळे तुला चित्त एकाग्र करायला बुद्धी झाली. तो आपले कर्तव्य करीत होता. त्याच्यावर कुटुंबपोषणाची जबाबदारी होती, ती त्याने पार पाडली. त्याने काही पाप केले नाही. परंतु तुझ्या साथी तपस्व्याने तपश्चर्या केलीच नाही. त्याचे चित्त चंचल होते. तो चित्त एकाग्र करू शकलाच नाही. तो तुझी तपश्चर्या भंग होऊं नये म्हणून पशुपक्ष्यांना पळवून तुझे रक्षण करीत राहीला. म्हणून त्याला स्वर्गप्राप्ती झाली नाही. त्याचा स्वतःच्या मनावर ताबा नव्हता."

कुशाग्र बुद्धी

एका गावी राजा दरवर्षी हुशार कुशाग्रबुद्धी तरुणांची निवड करण्यासाठी एक सभा बोलावीत असे. राजाचा प्रधान कुशाग्रबुद्धी तरुणांपैकी सर्वात उत्तम ठरेल त्याची निवड करीत असे. त्यानंतर राजा अशा कुशाग्र बुद्धीच्या तरुणाला आपल्या दरबारी स्थान देत असे.

एकदां राजाने बोलाविलेल्या सभेला गणपती नांवाचा एक तरुण युवक आला. त्याने जी उत्तरे दिली तीं ऐकून त्याच्या हुशारीची साक्ष सर्वांना पटली.

प्रधानाने तरुणांना विचारले–"तुमच्या पैकी कोणी हात असून थोटा असा मनुष्य पाहिला आहे का?"

गणपती म्हणाला–"हो पाहिला आहे. मी येत होतो. वाटेत एक भिकारी भेटला. त्याने गरिबाला दान द्या मालक!" म्हटले.

"मी त्याला चार आणे दिले. त्याने समोर ठेवलेल्या कागदावर लिहिले, "दोन." मी त्याला विचारले–"हे कां लिहिलेस रे!" तो म्हणाला–"तू दुसरादानी! जो दान करीत नाही तो हात असून थोटा होय!"

"तरमग डोळे असून आंधळा कोणाला म्हणशील तू?" प्रधानाने विचारले.

गणपती म्हणाला–"याचे उत्तर म्हणून एक गोष्ट सांगतो. मी एका गावी गेलो होतो. तेथे एका घराला कुलूप होते. परंतु घरात माणसाची चाहूल ऐकू येत होती. मी ओरडून विचारले–"आत कोण आहे?" परंतु आंतून उत्तर आले नाही. मी जवळ-पासच्या लोकांना आरडा ओरडा करून जमा केले. तेव्हां एक चोर पळून जाण्याच्या बेतात दिसला. सर्वांनी मिळून त्याला पकडले. तो माझ्याकडे पाहून म्हणाला–"तुम्हासारखे डोळे असून आंधळे नसणारे

कु. चित्रा दिघे

लोक जगात कमी आहेत म्हणून आमचा धंदा चालत राहिला." तात्पर्य घराला कुलूप पाहून निघून जाणारे डोळे असून आंधळे. आंतून आवाज येतो का, कानोसा घ्यायला हवा. तसे न करणारे डोळे असून आंधळे होते."

"बोलता येत असून मुका कोणाला म्हणायचे?" प्रधानाने विचारले.

गणपती म्हणाला–"एकदां मला एका सावकाराकडे कर्ज मागायला जावे लागले. तो सावकार म्हणाला–"बोलता येत असून जे मुके आहेत त्यांच्याकडून मी रुपयाला दरमहा चार आणे व्याज घेतो. परंतु असे नाहीत त्यांच्याकडून मी व्याज घेत नाही." मी अर्थ विचारल्यावर सावकाराने त्याचा सारांश असा सांगितला की जे लोक विशिष्ट अवधीपुरतें कर्ज घेऊन त्या अवधीत देत नाहीत आणि त्याचे काहीतरी खोटेनाटे ते बोलता येत असून ही मुके होत."

प्रधानाने आणखी एक प्रश्न विचारला–"सांगितल्याशिवाय निघून जाणारी किंवा [illegible] कोणती?"

गणपती म्हणाला–"तारुण्य सांगितल्याशिवाय येते आणि निघून पण जाते. तसेच भाग्यावर भरंवसा ठेवून राहू नये, ते केव्हां येईल आणि केव्हां पाठ फिरवील सांगता येत नाही, असे माझे आजोबा सांगत."

"अनेकदां कधी कोणी मरतो का?" प्रधानाने शेवटचा म्हणून प्रश्न केला.

त्याचे उत्तर गणपतीने असे दिले–"या गावात मी एका स्त्रीला रडतांना पाहिले. मी तिला विचारले, तेव्हां ती म्हणाली–"मला आयुष्यभर रडावेच लागत आहे, बाबा. माझा एक मुलगा होता, त्याला वीरगती मिळाली म्हणून मला रडावे लागले. माझा नवरा आहे, तो आहे भितरा. तो दिवसांतून दहादां मरतो."

ती उत्तरे ऐकून मंत्र्याने राजाला सल्ला दिला की गणपतीला दरबारात नोकरी द्यायला हरकत नाही. राजाने त्याला आपल्या दरबारात नोकरी दिली.

ज्ञानोदय

एक विद्वान मनुष्य तत्वज्ञानाचा उपदेश करीत दुर्मार्गावर जाणारांस सन्मार्गावर आणण्याचा प्रयत्न करीत होता. त्याने एका मध्यवर्ती जागेवर गांवकऱ्यांना एकत्र केले आणि नीति, धर्म, कर्म, भक्ति, मुक्ति आणि सदाचरण म्हणजे काय सांगून त्याप्रमाणे वागणे प्रत्येकाचे कर्तव्य आहे हे सांगितले. लोकांनी तोंडावरच म्हटले, निरुद्योगी माणसालाच या गोष्टी सुचतात.

बिचारा निराश होऊन दुसऱ्या गावी निघून गेला. तेथे देखील लोकांनी त्याच्या उपदेशांची थट्टा उडविली. नंतर तो आणखी एका गावी गेला. तेथे तेच झाले. म्हणून हताश होऊन त्याने उपदेश करण्याचे सोडले आणि जंगलात जाऊन तपश्चर्या करू लागला.

तेथे एका लुटेऱ्याने त्याला सुरा दाखवून धमकावले–"तुझ्याजवळ असेल ते काढून ठेव."

"माझ्याजवळ काढून ठेवण्यासारखे काही नाही बाबा! मी लोकांना ज्ञानोदय व्हावा म्हणून उपदेश करीत फिरत होतो. परंतु कोणी ऐकायलाच तयार नाही. शेवटी तपश्चर्या करून आत्मोद्धार करायला म्हणून इकडे आलो." विद्वान मनुष्य म्हणाला.

लुटेऱ्याने आपला अंगरखा काढून पाठीवरचे वण दाखवून म्हटले–"मी एका घरावर दरवडा पाडला तेव्हां लोकांनी मला बडवून काढले. तरी मी आपला धंदा सोडला नाही. काही काम केले तरी शिव्या देणारे निघतातच. शहाण्याने आपले काम करीत रहावे."

ते ऐकून त्या विद्वान माणसाच्या डोक्यात प्रकाश पडला आणि तो पुन्हां उपदेश करीत हिंडू लागला.

चोर कोण साव कोण

एका गावी सोमगुप्त नावाचा एक वाणी रहात असे, तो व्यापार आणि वाणिज्य व्यवसायात हुशार होता आणि प्रामाणिक-पण होता. म्हणून त्याचा व्यापार चांगला चाले. त्याचे वैभव व कीर्ती ऐकून इतर व्यापाऱ्यांना त्याचा हेवा वाटू लागला.

एकदां सर्व व्यापारी दुसऱ्या गावाला माल खरेदी करून परत आपल्या गावी निघाले.

संध्याकाळच्या सुमारास त्यांनी एका जागी मुक्काम करायचे ठरविले. खाऊन पिऊन घेतल्यावर इतर व्यापारी सोमगुप्तला म्हणाले–"काका, शेजारच्या गावी जत्रा आहे. आम्ही तिकडे जावे, म्हणतो. परत येईपर्यंत आमच्या मालावर पण थोडे लक्ष ठेवा." आणि ते निघून गेले.

सुमारे अर्ध्यापाऊण तासाभराने काही बुरखेवाले लोक धर्मशाळेत शिरले आणि व्यापाऱ्यांचा माल उचलून घेऊन जाऊ लागले. सोमगुप्तने त्यांना अडविल्यावर त्यांनी त्याला खूप बडवून काढले आणि सर्व माल घेऊन पसार झाले.

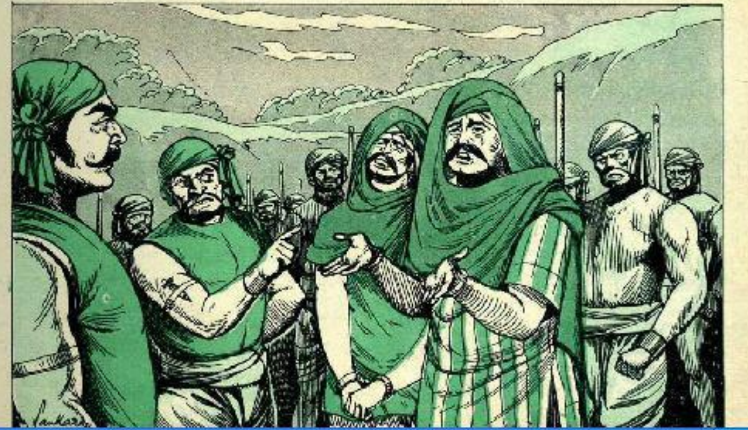
सोमगुप्तचे सर्व अंग दुखत होते. आपला माल तर गेलाच, इतर व्यापाऱ्यांचा माल चोरीला गेल्याबद्दल त्याची किंमत देखील भरावी लागणार या दुःखाने त्याचे मन जास्तच खचले. परंतु सर्वांवर हे जे संकट एकाएकी येऊन कोसळले आहे त्याची त्यांना वेळेवर बातमी दिली पाहिजे असा विचार करून तो ज्या दिशेने व्यापारी जत्रेला म्हणून गेले होते त्या दिशेने चालू लागला. थोडे अंतर चालून गेल्यावर दुरून आरडाओरडा त्याला ऐकू आला. त्या बाजूला चालत जाऊन एका झाडाआड तो उभा राहला आणि काय भानगड आहे, ऐकू लागला.

[illegible] टोळीला चोरांच्या दुसऱ्या एका टोळीने घेरले होते. त्यांच्या बोलण्यावरून सोमगुप्ताला ती गोष्ट कळली. दुसऱ्या टोळीचा एकजण म्हणाला–"या चोरांना आपण आपल्या नायकाकडे धरून घेऊन जाऊ या. हे आपल्या हद्दीत कसे काय शिरले?"

ते ऐकून बुरखेवाल्या चोरांच्या टोळी-पैकी एकजण त्या चोरांच्या पायां पडून म्हणाला–"आमचा जीव नका घेऊ हो. आम्ही चोर नाही. हा सर्व माल आमचाच आहे. आम्ही व्यापारी आहों. आम्ही आमच्याच पैकी एकाशी लबाडी करण्याचे ठरवून आपला व त्याचा माल चोरला आणि त्याचे प्रायःश्चित आतां आम्हांला करावे लागत आहे. तुम्ही हा सर्व माल घेऊन गेलात तरी हरकत नाही, परंतु आम्हांला जिवानिशी सोडा."

चोरांचा त्यांच्या बोलण्यावर विश्वास होत नव्हता. म्हणून एक चोर म्हणाला–"याचे प्रमाण? आहे कोणी साक्षी सांगायला की तुम्ही धंदेवाईक चोर नाही? तुम्हांला जे काही सांगावयाचे असेल ते आमच्या नायकाजवळ येऊन सांगा."

तेव्हां बुरखेवाल्या चोरांनी भराभर आपापले बुरखे काढून फेंकले आणि विचारू लागले–"तुम्हीच सांगा, आम्हांला पाहून आम्ही चोर आहों असे वाटते का तुम्हांला?"

"होय! तुम्ही चोरांसारखेच तर दिसतां आहां. चोराचा चेहरा निराळा असतो का?" चोर म्हणाले.

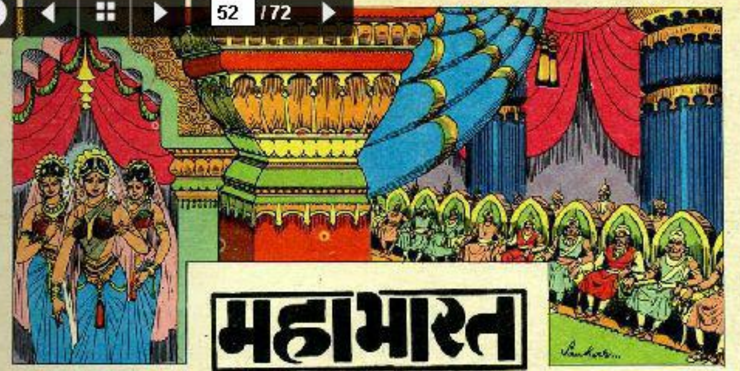
त्या वेळी सोमगुप्त झाडाआडून पुढे येऊन म्हणाला–"हे चोर नाही आहेत हो! माझ्यासारखे आमच्या गावचे व्यापारी आहेत. माझा हेवा करीत असावेत. म्हणून चोरांचा वेष करून आपला व माझा माल चोरून घेऊन गेले. मला त्यांनी सर्व मालावर लक्ष ठेवायला सांगितले होते. माझ्याकडून चोरी गेलेल्या सर्व मालाची किंमत वसूल करण्याचा विचार असावा यांच्या मनात. परंतु यांचा बेत फसला. यांनी माझ्याशी लबाडी केली असली तरी यांनी तुमच्याशी लबाडी केलेली नाही. तुम्हांला पाहिजे असेल तर हा सर्व माल घेऊन जा. परंतु यांच्यापैकी एकाच्याही जिवाचे वेडेवांकडे करू नका. यांना सोड."

चोर आपसात सल्ला करू लागले. सोमगुप्ताच्या औदार्याचे ते कौतुक करू लागले. परस्पर सल्ला करून चोर सोम-गु[illegible] चोरी केली हे आम्हांला माहीत नाही व त्याची आम्हांला गरजदेखील नाही. यांनी चोरी केली आहे एवढे खास. तेव्हां हा सर्व माल तू कष्टाचा मोबदला म्हणून आणि तुझ्या औदार्याबद्दल बक्षीस म्हणून आम्ही तुला देत आहों. तू सर्व माल ठेवून घे. यांना मुळीच देण्याची गरज नाही."

सोमगुप्तने चोरांचे आभार मानून त्यांना निरोप दिला आणि आपल्या साथी व्यापाऱ्यांना ज्यांचा माल त्यांना देऊन म्हणाला–"तुमच्याहून हे चोर चांगले. त्यांच्याजवळ दानत आहे. तुम्ही किती दुष्टबुद्धीने चोरी केलीत? माझ्याशी इतका मत्सर कां? आपल्याच मालाची चोरी? तुम्ही व्यापारी नसून चोर आहां आणि ते चोर नसून सज्जन आहेत."

त्यानंतर सर्व व्यापाऱ्यांनी सोमगुप्तची क्षमा मागितली आणि स्वतःच्या तोडांत मारून घेऊन कान धरून म्हणाले–"यापुढे आम्ही तुझ्या पावलावर पाऊल टाकून चालू!"

महाभारत

भीष्माचार्यांनी दुर्योधनाला दोन्ही पक्षातील वीरांच्या शौर्यसाहसासंबंधी सांगावयाचे होते ते सांगितल्यावर दुर्योधन त्यांना म्हणाला–"आजोबा! तुम्ही म्हणालात, शिखंडी युद्धाला आला तर मी त्याच्याशी युद्ध करणार नाही. ते कां? सोमकांबरोबर सर्व पांचाल देशीयांना मी ठार करीन असे नव्हते का पूर्वी सांगितले?"

भीष्माचार्यांनी त्याच्या प्रश्नाचे असे उत्तर दिले–"मी शिखंडीशी युद्धास कां तयार नाही हे सांगतो. माझे वडील शंतनु महाराज दीर्घ कालतक राज्य केल्यावर वारले तेव्हां मी चित्रांगदाचा राज्याभिषेक आणि विचित्रवीर्याचा युवराज्याभिषेक करविला. थोडे दिवस राज्य करून चित्रांगद वारला. म्हणून विचित्रवीर्याला गादीवर बसविले व तो तरुण वयात आल्यावर योग्य वधू पाहून मी त्याचा विवाह करून द्यायचे ठरविले. त्याच सुमारास काशीच्या राजाने आपल्या तिघां मुलींच्या विवाहासाठी स्वयंवर रचले असल्याचे मला कळले. तिघी मुली फार सुंदर होत्या. त्यांची नांवे अनुक्रमे अंबा, अंबिका व अंबालिका अशी होती. मी एकटा रथात बसून काशी राजाच्या राजधानीत गेलो. त्या सुंदर मुलींना मी पाहिले. स्वयंवराला आलेल्या राजांना सुद्धा मी पाहिले. मी तिघां राजकन्यांना आपल्या रथात बसविले आणि सर्व राजांना आह्वान करून म्हणालो–"राजकुमारांनो मी या तिन्ही राजकन्यांना घेऊन जात आहे.

मी शंतनूचा मुलगा, भीष्म. 'शक्य असेल तर तुम्ही या राजकन्यांना अवश्य सोडवून न्या.' त्यांना अर्थातच माझा फार राग आला व ते रथांत, हत्तींवर आणि घोड्यांवर बसून माझ्याशी युद्ध करण्यास आले. मी शरवृष्टी करून त्यांना रणांगणावरून पळवून लावले.

मी काशी राजाच्या राजकन्यांना आणून सत्यवतीला दाखविले. विचित्रवीर्याशी यांचा विवाह करून देण्य साठी यांना घेऊन आल्याचे सांगितले. तिला फार आनंद झाला. मी विवाहाच्या तयारीस लागलो तेव्हां काशीराजाची मोठी मुलगी अंबा मला म्हणाली की साल्व राजावर [illegible] तिच्यावर प्रेम असून दोघांनी परस्पराशी लग्न करून घेण्याची परस्परांना वचने दिली आहेत, परंतु ती गोष्ट काशी राजाला माहीत नाही. म्हणून तिला साल्व राजाकडे पोचते करण्यात यावे. मी सत्यवतीचा आणि प्रधान पुरोहितांचा सल्ला घेऊन अंबाला दासींबरोबर साल्व राजाकडे पाठविले.

"परंतु साल्व राजाने तिचा स्वीकार करण्यास नाकारले की भीष्म बळजबरीने घेऊन गेलेल्या कन्येशी तो विवाह करणार नाही. तिने त्याला किती समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला की 'भीष्माने तिच्याशी लग्न केलेले नाही व ती साल्व राजाशी लग्नास वचनबद्ध आहे, हे सांगितल्यावर भीष्माने तिला गौरवपूर्वक पाठविले आहे. तिने अनेक प्रकारे त्याचे मनवळविण्याचा प्रयत्न केला, पण साल्व राजाच्या मनात पालट झाला नाही व 'तू वाटेल तिकडे जा, मला तुझ्याशी लग्न कर्तव्य नाही.' असे सांगूत त्याने निष्ठुरपणाने तिला परत पाठविले.

"अंबाची ती दुर्गत इतर कारणांमुळे झाली असूनही तिने सगळा राग माझ्यावरच काढला आणि अनेक ऋषींच्या आश्रमांत गेली. तेथे शैखावत्य नावाचे एक ऋषी होते. तिच्या तोंडून तिची सर्व कष्ट-

[illegible] आश्र- [illegible] तपश्चर्या [illegible] ऋषीमुनींना तुझ्यावरचे हे संकट दूर करणे कसे काय शक्य होईल?' तेव्हां ती त्यांना म्हणाली– 'मला या जीविताचा कंटाळा आला आहे. तेव्हां तपश्चर्या कशी करावयाची हे सांगण्याची कृपा करावी.'

"तेव्हां सर्व आश्रमवासी मुनींनी तिला वडिलांकडे परत जाण्याचा सल्ला दिला. परंतु तिला ते मान्य नव्हते. 'मी तपश्चर्या करणार आहे, मला ती कशी करायची तेवढे सांगा.' असे ती त्यांना म्हणाली.

"त्याच वेळी तेथे होत्रवाहन नावाचे एक राजर्षी आले. ते अंबाचे आईकडून आजोबा होते. त्यांनी अंबाच्या तोंडी सर्व वृत्त ऐकून घेतले व म्हणाले–"'मुली! तुला तपश्चर्या करता येणार नाही. जमदग्नीपुत्र परशुराम यांच्याकडे तू जा. ते तुला भीष्माकडे घेऊन जाऊन त्याना तुझे म्हणणे पटवून देतील. त्यानी तुला नाकारले तर ते त्याचा वध करतील.'

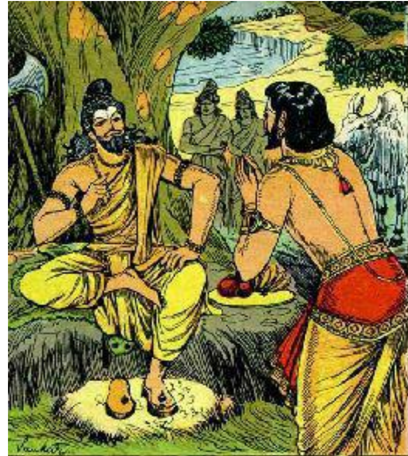
"परशुराम महेंद्र पर्वतावर तपश्चर्या करीत होते. परंतु ते दुसऱ्याच दिवशी त्या आश्रमात येणार होते आणि त्याप्रमाणे ते आले देखील. ऋषी मुनींनी व अंबाने त्यांची सर्व प्रकारे अतिथिपूजा केली. होत्रवाहन ऋषींनी त्यांच्या नातीची कष्ट-

कथा परशुरामाला सांगून तिच्या मनाचे समाधान करण्यास विनंती केली.

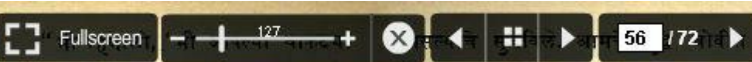
"'मुली! तुला भीष्माकडे जावयाचे आहे की साल्वाकडे? तुला जे हवे असेल ते मी करवून देईन.' असे परशुराम अंबाला म्हणाले. 'माझ्या सर्व दुःखाचे मूळ कारण भीष्म आहे, त्याचा वध झाल्याशिवाय माझा क्रोधाग्नी शांत होणे शक्य नाही.' असे अंबा म्हणाली.

"परशुराम माझा वध करण्यास कबूल होईनात, परंतु अंबाला मी स्वीकारले नाही तर माझ्याशी युद्ध करण्याचे त्यांनी वचन दिले. ते अंबाला घेऊन कुरुक्षेत्री आले आणि सरस्वती नदीच्या काठी उतरले.

त्यांनी माझ्याकडे निरोप पाठविला. मी एक गाय आणि काही ब्राह्मणांना बरोबर घेऊन त्यांच्या दर्शनास गेलो आणि त्यांची यथाविधि गुरू पूजा केली.

"मला आलेला पाहून ते म्हणाले– 'भीष्मा! तू कोणत्याही स्त्रीवर प्रेम करीत नाहीस व आजन्म ब्रह्मचर्य व्रत घेतले आहेस, म्हणतोस! मग अंबाला बळजबरीने उचलून कां घेऊन गेलास? आणि नंतर तिला परत कां पाठविलेस? तुझ्यामुळे हिचे सर्व आयुष्य नष्ट झाले. साल्व राजाने हिला नकार दिला आहे, तेव्हां आतां तूच हिचा स्वीकार कर.' परशुराम म्हणाले.

भावाशी तिचे लग्न करून द्यायला निघालो, परंतु ती त्याच्याशी लग्नाला तयार झाली नाही आणि साल्व राजावर तिचे प्रेम असल्यामुळे त्याच्याकडे निघून गेली.'

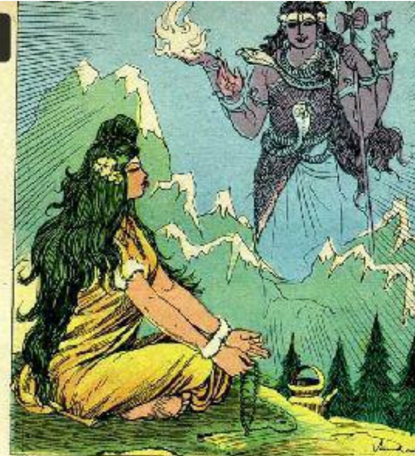
"ते ऐकून परशुराम म्हणाले की मी त्यांच्या म्हणण्याप्रमाणे वागलो नाही तर मला व माझ्या मंत्र्यांना ठार करायला ते मागे पुढे पाहणार नाहीत. मी त्यांना शांत करण्याचा यत्न करून पाहिला. 'आपण मला काही अस्त्रे शिकवून दिली आहेत, माझे गुरु आहां!' मी म्हणालो. तेव्हां ते म्हणाले–'तरमग तू गुरूची आज्ञा मान्य केली पाहिजेस!' मी त्यांना एवढेच उत्तर दिले की गुरूच काय, स्वतः इंद्राने येऊन मला माझ्या धर्माविरुद्ध काही करायला सांगितले तरी ते मी करणार नाही.

"दुसऱ्या दिवशीच कुरुक्षेत्रावर आमचे युद्ध होण्याचे ठरले आणि त्यासाठी सर्व व्यवस्था झाली. मी हस्तिनापूरला परतलो आणि सत्यवतीला सर्व वृत्त सांगून व तिचा आशीर्वाद घेऊन युद्धासाठी तयार होऊन कुरुक्षेत्री आलो. परशुराम तिकडे वाटच पहात होते. आमचे द्वंद्वयुद्ध पाहण्यासाठी मुनी एका बाजूला येऊन उभे होते. मी परशुरामांना नमस्कार करून युद्धास तयार

दिवस चालू होते आणि परशुरामांनी त्या द्वंद्वयुद्धात हारल्याचे मान्य केले.

"नंतर ते अंबाला म्हणाले–'तू पाहिलेसच, भीष्माला मी जिंकू शकलो नाही. मी तुला कोणत्याही प्रकारे मदत करू शकलो नाही याबद्दल मला वाईट वाटते. तूच पाहिजे तर भीष्माकडे जाऊन शरण माग.' अंबा त्या गोष्टीस कबूल झाली नाही. माझा वध करण्यासाठी तपश्चर्या करण्याचा निश्चय करून निघून गेली. परशुराम महेंद्रपर्वताकडे निघून गेले. मी अंबाच्या पाठोपाठ काही जणांना पाठविले व ती कोठे जाते व काय करते त्यावर लक्ष ठेवायला सांगितले.

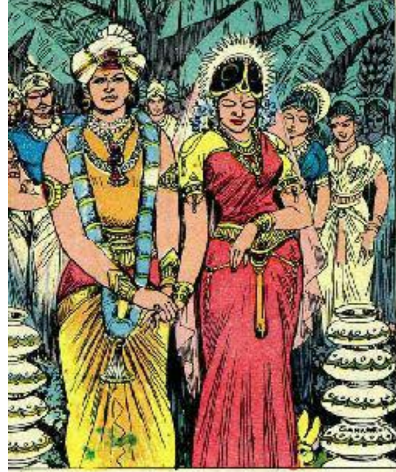
"अंबा यमुना नदीच्या काठी ऋषींच्या आश्रमात गेली. तेथे तिने बारा वर्षे तपश्चर्या केली. तिच्या नातेवाइकांनी येऊन तिला तो हट्ट सोडायला अनेक प्रकारे समजावून सांगितले; परंतु तिने ते ऐकले नाही. काही काळ लोटल्यावर शंकराने प्रसन्न होऊन तिला दर्शन दिले आणि पाहिजे तो वर मागून घेण्यास सांगितले. तिने तिला माझ्या विरुद्ध जय मिळेल असा वर मागितला. शंकराने तिला असा वर दिला, की ती जन्मतः स्त्री होईल, परंतु पुरुष होऊन युद्धात माझा वध करील. शंकर वर

देऊन अंतर्धान होताच तिने अग्नी तयार करून 'मी पुढल्या जन्मी भीष्माचा वध करण्याच्या हेतूने अग्निप्रवेश करीत आहे' असे म्हणत अग्निप्रवेश केला."

येथवर अंबाची कथा सांगून भीष्माने पुढे शिखंडीची कथा सांगितली.

"द्रुपद राजाच्या राणीला मूल बाळ काही झाले नाही. भीष्माच्या हाती त्याचा पराभव झाला होता व सूड भावनेने भीष्माचा वध करण्याच्या हेतूने त्याने शंकराचे स्मरण करून पुत्रप्राप्तीसाठी तपश्चर्या केली होती. शंकराने प्रसन्न होऊन 'भीष्माचा वध करण्यासाठी एक स्त्रीपुरुष संतान होईल,' असा वर दिला.

"द्रुपदाची राणी काही काळ लोटल्यावर प्रसूत होऊन तिला एक मुलगी झाली. परंतु पुत्रप्राप्ती झाली असल्याचे द्रुपदाने दरबारी लोकांस व प्रजेस सांगितले. हे गुपित पुष्कळ दिवस टिकवून ठेवण्यासाठी त्याला फार प्रयत्न करावा लागला. मुलीचे ते गुपित लपविण्यासाठी द्रुपदाला राणीने देखील सर्व प्रकारे मदत केली. द्रुपदाला शंकराचा वर कधी खोटा ठरणार नाही ह्याची खात्री होती. त्याने आपल्या मुलीचे नाव शिखंडी असे ठेवले.

"शिखंडीने चित्रकला व इतर कलांत उत्तम प्राविण्य संपादन केले. ती पुरुषवेश धारण करून द्रोणाचार्यांकडे धनुर्विद्या [illegible]यासाठी गेली. समयानुसार ती वयात आली व स्त्रीसुलभ बदल तिच्या शरिरात दिसूं लागला. द्रुपदाला काय करावे, सुचेना. कारण शंकराने वर दिल्याप्रमाणे तिच्यात पुरुष होण्याची चिह्नेच दिसत नव्हती.

"'शंकराचा वर कदापि खोटा ठरणार नाही, आपण आपल्या मुलीचा विवाह योग्य वधू पाहून तिच्याशी करून टाकावा.' असे द्रुपदाला राणी म्हणाली.

"द्रुपदाने तसे करण्याचे मनाशी ठरवून दशार्णाच्या राजाच्या मुलीला शिखंडीची वधू म्हणून निवड केली. दशार्णांचा राजा हिरण्यरोम महापराक्रमी होता. त्याच्या मुलीचे नाव देखील शिखंडीच होते. द्रुपदाशी असा संबंध जुळून आल्याबद्दल हिरण्यरोमने आनंदच दर्शविला. दोघां शिखंडींचा विवाह-समारंभ थाटामाटाने पार पडला.

"काही काळ लोटल्यावर दशार्णराजाची मुलगी वयात आली आणि तिला तिचा नवरा पुरुष नसून स्त्री असल्याचे कळून आले. तिने लाजत लाजत ती गोष्ट आपल्या सखीं करवी राजाला कळविली.

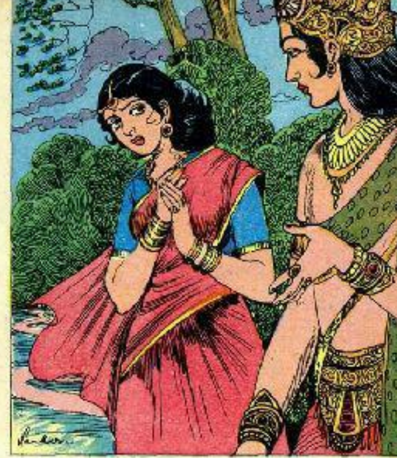
"ते ऐकून दशार्णराजाला संताप आला. त्याने एक दूत पाठवून द्रुपदाला या शब्दात आपला निरोप कळविला–'लबाडराजा! तू माझ्याशी लबाडी करून माझ्या मुलीचे आपल्या मुलीशी लग्न करून देऊन माझा अपमान केला आहे. [illegible] मी सैन्य तुझ्या राज्यावर स्वारी करीत आहे.'

"द्रुपद काय उत्तर देणार? त्याने फक्त एवढेच कळविले–'मी आपल्याशी कोणत्याही प्रकारे लबाडी केलेली नाही.' परंतु दशार्णराजाचे तेवढ्यावर समाधान होणे शक्य नव्हते. 'मी तुझा वंश निर्मूल करण्यासाठी सैन्य घेऊन येत आहे,' असा त्याने निरोप पाठविला.

"द्रुपद राजा घाबरून गेला आणि 'पुढे काय करायचे?' असे त्याने आपल्या राणीला विचारले.

"आपल्या कुटुंबातल्या लोकांना व मंत्र्यांना आणि इतरांना त्याने असे सांगितले की आपल्या मुलीला मुलगाच समजून तो स्वतःच फसल्याबद्दल त्यामुळे सर्वांना फसविल्याबद्दल दुःख होत आहे.

आपल्या आईवडिलांना किती मानसिक व्यथा होत आहे हे पाहून शिखंडीने प्राणत्याग करण्याचे ठरविले आणि घर सोडून ती अरण्यात निघून गेली. ते अरण्य स्थूणाकर्ण नांवाच्या यक्षाचे होते. शिखंडीने त्या अरण्यात काही दिवस उपवास केल्यावर यक्षाने तिला पाहिले आणि विचारले– "तू या अरण्यात कशासाठी प्रवेश केलास? सांग, मी तुला शक्य ती मदत करतो."

"'मला मदत करणे तुला शक्य नाही.' शिखंडी म्हणाली.

"'मी कुबेराचा मित्र आहे, तू मागशील तो वर मी देईन.' यक्ष म्हणाला.

"तिचा जन्म मुलीचा असूनही तिला मुलगा म्हणून वाढवून आईवडिलांनी एका स्त्रीशी तिचे लग्न करून दिले आणि आतां त्यांच्यावर फार मोठे संकट ओढवले असल्याचे तिने यक्षाला सांगितले.

"'मी तुला काही काळ आपले पुरुषत्व देऊन तुझे स्त्रीत्व घेतो. तुझ्या वडिलांवर आलेले संकट टळल्यावर तू माझे पुरुषत्व मला परत करून तू आपले स्त्रीत्व घे.' यक्षाने सूचविले.

"शिखंडीला परमानंद झाला व तिने त्या गोष्टीस कबुली दिली.

"स्त्रीदेहाने गेलेली शिखंडी पुरुष होऊन परत आलेली पाहून तिच्या आईवडिलांना अपरंपार आनंद झाला. "माझा मुलगा पुरुषच आहे, पाहिजे तर येऊन खात्री करून घ्यावी," असा निरोप दूताकरवी द्रुपद राजाने दशार्ण राजाला कळविला. दशार्ण राजाने खात्री करून घेण्यासाठी काही स्त्रियांना पाठविले. त्यांनी शिखंडीला अनेक प्रश्न विचारून खात्री करून घेतली आणि शिखंडी पुरुषच असल्याचे दशार्ण राजाला येऊन सांगितले. दशार्ण राजाने स्वतः येऊन द्रुपदाचा व शिखंडीचा अपमान केल्याबद्दल क्षमा मागून त्यांना गौरवार्थ नजराणा वगैरे दिला आणि स्वदेशी परतला.

"मध्यंतरी कुबेर विमानात फिरत स्थूणाकर्णाच्या वनात आला व स्थूणाकर्ण भेटायला आला नाही याबद्दल त्याला आश्चर्य वाटले. त्याचे दूत स्त्रीरूपात असलेल्या स्थूणाकर्णाला बोलावून घेऊन आले. त्याच्या [illegible] कुबेराला राग आला व त्याने 'आतां तू स्त्री रूपातच कायमचा रहा.' असा शाप दिला. परंतु सर्वांनी स्थूणाकर्णाला शापमुक्त होण्याचा मार्ग सांगावा अशी विनंती केली. कुबेराने शिखंडीला मरण आल्यावर स्थूणाकर्णाला पुन्हां पुरुषरूप प्राप्त होईल असे सांगितले.

"नंतर शिखंडी यक्षाला भेटून म्हणाला— 'बाबा रे! माझ्यावर आलेले संकट टळले आतां तू आपले पुरुषत्व परत घे!' तेव्हां यक्षाने त्याला कुबेराकडून मिळालेल्या शापाची गोष्ट सांगून मरण येईपर्यंत पुरुषत्वाचा उपभोग करण्यास सांगितले.

भीष्माचार्य शिखंडीची कथा सांगून म्हणाले—"अंबाच शिखंडी म्हणून जन्मली आहे. जन्मतः स्त्री असो किंवा स्त्रीचे नांव असणारा पुरुष असो की स्त्रीवेषांत पुरुष असो त्याचा वध न करण्याचे मी व्रत घेतले आहे. म्हणून मी शिखंडीशी युद्ध करणार नाही."

मित्रभेद

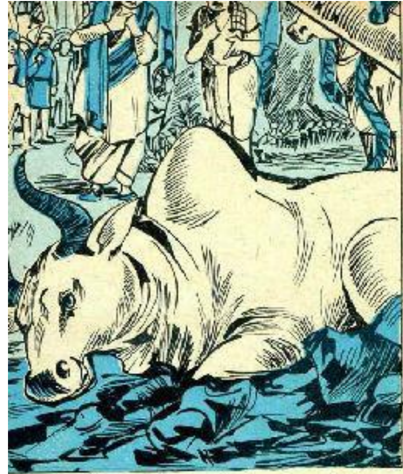
दक्षिण भारतात महिलारूप्य नामक गावी अमरशक्ती नावाचा राजा राज्य करीत असे, तो शूर पराक्रमी, दयाळू, बुद्धिमान, ललितकलांत प्रवीण आणि राजनीतीत चतुर होता. राजाला वसुशक्ती, उग्रशक्ती आणि अनेकशक्ती नावाचे तीन मुलगे होते. तिघांना विद्याभ्यासाची आवड नव्हती आणि व्यवहार कौशल्य पण त्यांच्यात नव्हते. म्हणून राजाला त्यांचे पुढे कसे होणार याची काळजी वाटू लागली.

एके दिवशी राजा अमरशक्तीने आपल्या सर्व मंत्र्यांना बोलावून राजकुमारांच्या शिक्षणाविषयी विचारले—"तुम्हां सर्वांना तिघे राजकुमार कसे आहेत हे माहीतच आहे. ज्ञान आणि विद्या नसलेले पुत्र वांझ गाईसारखे निरुपयोगी असतात. माझे उतारवय झाले आहे व आतां मी वानप्रस्थाश्रमात प्रवेश करायला हवा. तेव्हां तुम्हीच एखादा मार्ग काढा की, त्या योगे यांच्या डोक्यात थोडा तरी ज्ञानोदय होईल आणि यांना राजनीती आणि राज्यकारभार दोन्हींचे चांगले ज्ञान होईल."

तेव्हां एका मंत्र्याने सूचना केली— "महाराज! आपल्या राजधानीत विष्णुशर्मा नावाचे एक वृद्ध गुरु आहेत. ते शोडष शास्त्र आणि चौसष्ट कलांत निष्णात आहेत व विद्याव्यासंगी पण आहेत. एक उत्तम शिक्षक म्हणून ही त्यांची प्रख्याती आहे. त्यांना गुरु म्हणून नेमले तर राजकुमारांना ते अल्प काळात राजनीति आणि व्यवहार दोन्हीत दक्ष करतील."

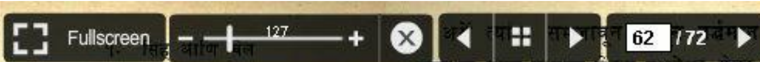
राजा लगेच दूत पाठवून विष्णुशर्माला बोलावून म्हणाला—"तिघां राजकुमारांना आपण राजनीति कुशल व विवेकी करून द्यावे. गुरुदक्षिणा म्हणून शंभर गावे देण्यात येतील."

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र

विष्णुशर्मा म्हणाले–"महाराज! विद्या-विकण्यासाठी नसते. ज्याला विद्येची भूक आहे त्याला ती देणे हे माझे कर्त्तव्य म्हणून मी करीत आलो आहे. मी सहा महिन्यांत राजकुमारांस उत्तम राजनीति शिकवून विवेकवान करण्याचा प्रयत्न करतो."

विष्णुशर्मा म्हणाले ते ऐकून राजाला परमानंद झाला. त्याने आपल्या तिघां मुलांना गुरुगृही पाठविले. विष्णुशर्माने त्यांना पंचतंत्र नांवाने गोष्टीरूपे राजनीति आणि विवेक पांच महिन्यात शिकविला. पंचतंत्राचे मित्रभेद, मित्रलाभ, काकउलूकीय, लब्ध प्रणाश आणि अपरीक्षित कारक, असे पांच भाग आहेत.

१. सिंह आणि बैल

दक्षिण प्रदेशात महिलारूप्य नामक नगरी वर्द्धमान नामक एक व्यापारी रहात असे. तो धनवान, नीतिवान आणि दानशूर होता. धन मिळवावे आणि सत्कार्यी ते खर्च करावे, असा एक नियम त्याने स्वत:च्या जीवनात ठेवला होता.

एकदां वर्धमान आपल्या गाड्यांत मूल्यवान सामान घालून यमुना काठच्या मथुरेला निघाला. त्याच्या अनेक गाड्यांपैकी एका गाडीला नंदीक आणि संजीवक नामक उत्तम जातीचे दोन बैल जोडलेले होते.

काही दिवसांनी व्यापाऱ्यांचा तांडा यमुना नदी काठच्या एका जंगलात पोंचला. त्या जंगलात अनेक रानटी श्वापदे आणि वृक्षलता होत्या. तेथे संजीवकचा पाय चिखलात घसरला आणि तो खाली पडला.

वर्द्धमानने पांच दिवस तेथेच मुक्काम करून संजीवकचा इलाज करविला. परंतु गुण पडला नाही. वर्द्धमानला मथुरेहून व्यापाराची कामे उरकून परतायचे होते. म्हणून संजीवकच्या सेवेला गाडीवानाला ठेवून आणि बैलांसाठी चाऱ्याची व्यवस्था करून देऊन म्हणाला–"तुम्ही दोघे लक्षपूर्वक बैलाची काळजी घ्या. तो बरा झाल्यावर त्याला घेऊन या. जर तो मेलाच तर त्याला मूठमाती देऊन माझ्याकडे परत या."

आपल्या इतर गाड्या घेऊन मथुरेला गेला. तो निघून गेल्यावर गाडीवानाला आणि नोकराला जंगलात निर्जन स्थानी रहायला भीती वाटू लागली. म्हणून बैलाला जंगलात तसाच सोडून धन्याकडे जाऊन म्हणाले–"बैल मेला म्हणून त्याला मूठमाती देऊन सरळ आपणांकडे येत आहों.

परंतु नशिबाने तो बैल बरा झाला आणि हळूहळू चालत यमुना नदी काठच्या जंगलात आला. नदी काठचे हिरवेगार गवत खाल्ल्याने त्याची प्रकृती सुधारली आणि शंकराच्या नंदीसारखा अंगाने घष्टपुष्ट झाला. तो आनंदाने मनात येईल तिकडे हिंडू फिरू लागला

त्याच जंगलात पिंगलक नावाचा सिंह रहात असे. तो कोल्हे आणि इतर रानटी जनावरांचा एक कळप करून रहात असे. एके दिवशी तो सिंह पाणी प्यायला यमुनेवर गेला असतां त्याला संजीवकचे हंबरणे ऐकू आले. त्यापूर्वी त्याने गायीचे किंवा बैलाचे हंबरणे ऐकले नव्हते. म्हणून इतक्या मोठ्याने डरकाळी फोडणारे जनावर कोण बरे असेल अशी त्याला भीती वाटली. तो पाणी प्यायल्याशिवाय वडाच्या झाडाखाली परतला. तेथेच तो इतर प्राण्यांबरोबर

रहात असे. परंतु त्याच्या मनाला धडकी बसली होती. इतर जनावरे त्याच्या चारीबाजूला घोळका करून बसली होती. चेहऱ्यावर भीती वाटत असल्याचे दिसू नये याची त्याने काळजी बाळगली. वनराजाला राज्याभिषेक सिंहासन व पोशाख इत्यादींची गरज नसते. तो सहजींच जंगलातील प्राण्यांचा राजा असतो.

सिंहाबरोबर राहणाऱ्या प्राण्यांमध्ये करटक आणि दमनक नांवाचे दोन कोल्हे होते. ते सिंहाजवळ पूर्वी त्याच्या सेवेस असलेल्या एका कोल्ह्याचे मुलगे (म्हणजे पिल्ले) होते. त्यांची नेमणूक विशिष्ट पदावर अद्याप झालेली नव्हती. सिंह नदीवरून पाणी

प्याल्याशिवाय परत आल्याची गोष्ट दमनकने अंदाजाने ओळखली. तो करटकला एका बाजूला बोलावून घेऊन जाऊन म्हणाला–"कायरे करटका! तू पाहिलेस का, आपला राजा पिंगलक यमुनेवर पाणी प्यायला गेला होता आणि पाणी प्याल्याशिवायच परतला. त्याचा चेहरा उतरलेला दिसतो आहे."

ते ऐकून करटक म्हणाला–"बाबा रे! राजाच्या भानगडीत आपण पडतां कामा नये. अशा तऱ्हेने चित्त चंचल असलेले एक खट्याळ माकड दुसऱ्याच्या भानगडीत पडून स्वत:चा प्राण गमावून बसले होते ती गोष्ट तुला माहीतच असेल."

"नाही बुवा, सांग!" दमनक म्हणाला.

करटकाने खट्याळ माकडाची गोष्ट सुरू केली. म्हणाला–"एका नगराबाहेर एक व्यापारी देऊळ बांधीत होता. दररोज सुतार दुपारी काम थांबवून खायला प्यायला जात. तेथे मोठमोठे ओणके करवतीने चिरण्याचे काम चालू होते.

एक कळप आला. एक मोठा ओणका अर्धाच चिरून झाला होता. जेथवर तो चिरून झाला होता तेथवर फटीत लाकूड चिरणाऱ्यांनी एक खुंटी मारून ठेवली होती. सर्व माकडे उड्या मारीत असता एक माकड त्या ओणक्यावर येऊन बसले आणि ती पाचरवजा खुंटी पाहून विचार करू लागले की ही खुंटी येथे कशाला आहे. ती खुंटी दोन्ही हातांनी धरून खूप हलवून ते काढू लागले आणि खुंटी निघाल्याबरोबर माकड फटीत सांपडून तत्काळ मरण पावले."

करटक ती गोष्ट सांगून म्हणाला–"म्हणून मी तुला सांगत होतो की दुसऱ्यांच्या कामात हस्तक्षेप करणे शहाणपणाचे नाही. अरे वेड्या! आपल्या राजाच्या दरबारी आपणास हुद्दा मिळाला नसला तरी राजाचे उष्टे खाऊन आपले पोट फुकटात भरतेच आहे, नाही का? ते कां घालवून बसतोस?"

(क्रमश:)

१३९. जगातील सर्वांत मोठे घड्याळ

अमेरिकेतील न्यू जेर्सी राज्याच्या जेर्सी या गांवी "कोल्गेट-पामालिव-पीट" नामक कारखान्यावर हे घड्याळ आहे. त्याच्या 'डायल' म्हणजे मुखाचा व्यास पन्नास फूट आहे. या चित्रांतल्या मनुष्याच्या दोन्ही बाजूला जीं चिन्हे आहेत तीं पांच मिनिटांची आहेत. प्रत्येक चिन्ह सात फूट उंच आहे. या घड्याळाचा मिनिट काटा एका दिवसात सुमारे सहा फर्लांग प्रवास करतो. घड्याळाच्या 'डायल'वर ३४५ बल्ब लावलेले आहेत.

